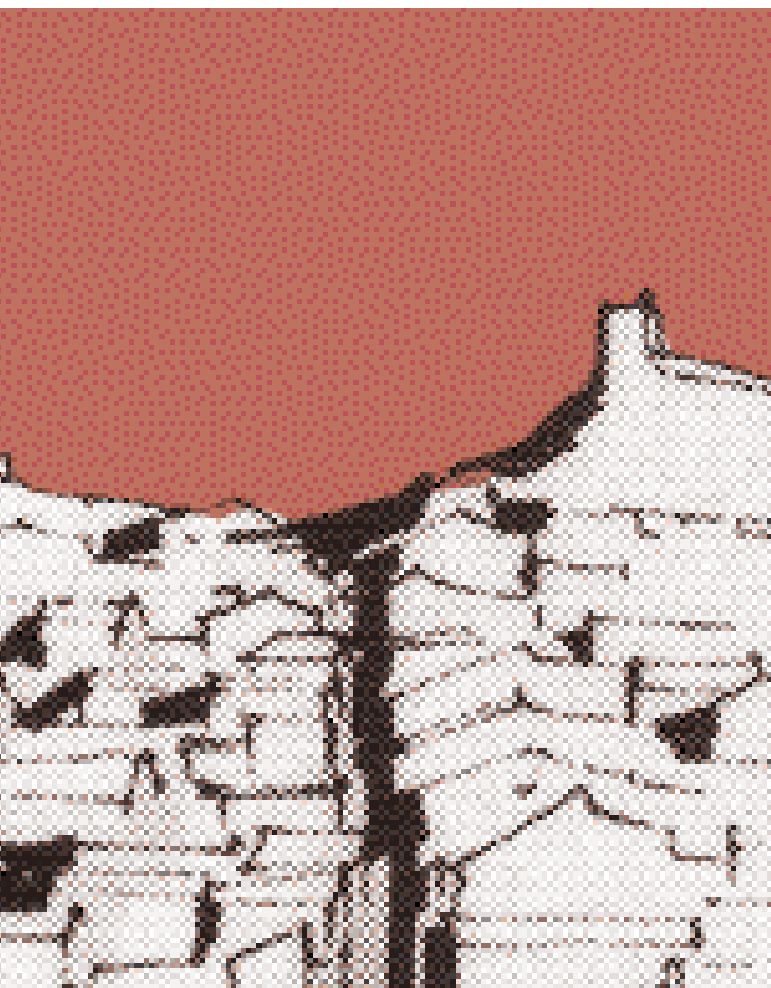

El migjorn valencià dins l'obra lingüística de Manuel Sanchis Guarner

Josep Martines [Universitat d'Alacant / IIFV]

1. Introducció

El marquès de Sant Jordi deia en el *Tirant lo Blanc*: “Qui oblida lo passat oblida a si mateix” (Joanot Martorell, c. CLI, 344). Aquesta asseveració, amb tons de màxima proverbial, pren, en acostar-nos a l’obra de Manuel Sanchis Guarnier, un sentit pregon: el lector hi descobreix un esforç tenaç per recobrar el passat dels valencians i actualitzar-lo, per rescatar-lo de la boira de l’oblit i dur-lo al dia d’ara i, doncs, de demà. No és aquest, ni de bon tros, l’esforç de la muller de Lot, tornada estàtua de sal quan, desobeint la veu de Déu, s’entestava a mirar cap arrere. És, més tost, l’esforç per recobrar els orígens i projectar-los cap a l’esdevenidor.

Algú ha dit que l’humà és un ésser dotat per a crear imatges i que és en l’elaboració i en el bescanvi d’imatges on hi ha el fonament del pensament i de la comunicació lingüística. Però en aqueixa habilitat hi ha també una font d’esclavatge: l’humà arriba a confondre les coses amb aquella imatge que n’ha rebut per herència cultural o que n’ha teixit amb el fil de l’experiència. En aqueix joc d’imatges hem aplegat a representar-nos el passat com una cosa que s’allunya del moment present, com un “quasi ja no-res” evanescent, ja esvaït. Lluny d’aqueixa metàfora enganyosa¹ l’exercici de viure, individual i col·lectiu, constata tossudament i quotidianament la impossibilitat

d'entendre què és, on comença i on acaba, i què vol dir cada peça del món tangible o intangible. L'activitat perceptiva, bàsica i essencial, de retallar figures sobre el fons continu és impossible sense l'experiència llegada pel gran artefacte de la cultura, arrelada i nodrida pel viatge col·lectiu al llarg del passat.

És així com, al capdavant, no hi ha possibilitat de fugir de l'abast del pretèrit: l'experiència emmagatzemada al llarg del temps (passat) és el filtre i el mitjà per a donar entitat, per a copsar des de l'humil brossa fins als núvols o als estels descomunals, des de la comprensió de l'espai físic fins a la pròpia identitat individual i col·lectiva. La capacitat per a projectar les imatges (engendrades inevitablement en el pretèrit) vers el moment d'ara i l'esdevenidor és l'altra gran destresa humana: açò que hi ha ara i ací és copsat i entès gràcies a la possibilitat de projectar-hi la representació que va nàixer en l'ahir i que ens ha arribat per mitjà de la cultura heretada.

És difícil, si no impossible, l'existència plena i conscient de la persona individual sense la memòria; el record, emmagatzemat i carregat de significat i constantment actualitzat i reelaborat, permet la pròpia consciència, la pròpia singularitat. Semblantment, la cultura d'una col·lectivitat, producte de l'experiència acumulada en el viatge per la història, és el fil que cohesiona els membres del grup i que dibuixa els límits davant les altres comunitats; és ben difícil que hi haja un grup humà singular sense memòria col·lectiva compartida, estotjada i renovada pel simple exercici de la vida diària. El passat, l'origen, és sempre viu i, gràcies a això, són enteses i incorporades les novetats al propi repertori cultural.

Els components d'aqueixa memòria compartida són diversos; hi han assumit una vàlua molt gran peces com ara la història (la dels fets grans i la dels petits), els costums, els menjars, el llegendari, el paisatge i els noms dels llocs (i tot el significat que aquests poden arrossegar), els símbols i els emblemes, els vestits i els colors, els monuments i les pedres del passat, els prejudicis, les creences (religioses o no) i les pors, la música, la literatura (la dels textos grans d'autors respectats i estimats i la dels textos petits i d'origen sovint ignorat) i, d'una manera particular, la llengua. Tots aquests elements són presents en la quotidianitat de les persones, en graus i en contextos diversos; poden ser objecte d'usos interessats (polítics, econòmics, socials...). A més estan i han estat en contacte amb components de repertoris culturals d'altres grups humans. I, com és ben sabut, la possibilitat de difusió (dins i fora de la pròpia comunitat) i la supervivència d'aquests elements depenen molt estretament de l'exercici del poder.

El moviment de recuperació de la identitat col·lectiva dins el qual cal situar l'obra de Manuel Sanchis Guarner i altres homenots valencians del s. xx (Carles Salvador, Josep Giner, Joan Fuster, Enric Valor, Francesc Ferrer...) va parar una atenció especial sobre la llengua, la història i l'anomenada cultura popular. Recuperar el nom de les coses, retrobar el fil de la pròpia història i recobrar i dignificar el patrimoni del poble eren tasques fonamentals i inexcusables si es volia albirar un futur per a un país empès des de feia segles vers la substitució cultural. La castellanització no ha estat tan sols un procés lingüístic; ha afectat l'imaginari, els costums i les festes, els (pre)judicis davant el propi i l'alié, la manera de percebre's individualment i col·lectivament davant els altres, davant les novetats,

1. N'hi ha cap, de metàfora, que no siga enganyosa?; no debades aquest cultisme ha pres, en els llavis populars, el sentit d'engany, falòria, mescla de cosa falsa, adul-

teració', sota variants formals diverses (*mantàfula*, *matàfula*, *metàfola*) i algun derivat no menys lúcid (*mantafuler* 'persona romancera, mentidera, enganyadora',

mantafuleria 'trampa, engany'); cf. "La llur retòrica és metafòrica" ('falsa, enganyosa') deia Jaume Roig (s. xv, *Espill*, 8047).

davant el futur; ha dut a oblidar la pròpia memòria i, doncs, la pròpia personalitat, a esvair-la enmig l'espenta dels models forasters, embolcallats d'universalisme (al capdavant, ben casolà) i de grandor i de lluentor (en el fons, ben inconsistents). Ha estat un veritable procés de substitució cultural.

N'hi ha prou a fullejar la bibliografia de Manuel Sanchis Guarner² per a comprovar en quina mesura hi havia un veritable projecte cultural i personal darrere la seua tasca científica: aplegar i difondre entre els mateixos valencians el coneixement de la seua pròpia identitat nacional, cultural i lingüística, els seus orígens; esvair aquella boira de l'oblit a què al·ludíem adés amb la llum de la ciència (fonamentalment, la història, la filologia, l'antropologia). Dins aqueix programa, hi cap tant la història de les ciutats i del país sencer, com els noms dels ocells, de la ratapenada, dels llocs o dels vents, la descripció detallada de l'articulació de la [b] oclusiva o de la l fosca, l'arregla dels tòpics comarcals i de les cançons de nadalenesques, la reconstrucció l'evolució lingüística de les terres valencianes abans i després de la conquesta jaumina, la gramàtica històrica, la codificació del model lingüístic de referència, l'arquitectura o el vestit tradicionals, el traçat de les fites entre el català i els parlars castellans i aragonesos de ponent i del sud, la literatura culta i popular... L'afany per la faena ben feta, segons els paràmetres i el rigor de la ciència, no fa minvar ni un bri la passió i el veritable enamorament per la terra, per la gent i pels seus fets. Hi ha un text d'un valor emblemàtic molt gran, atés el lloc i el context històric en què es va produir: el discurs "Una exhortació cívica" que Sanchis Guarner va pronunciar com a mantenidor dels Jocs Florals de València l'any 1971, encara dins la dictadura del general Franco. Vegem-ne un bocinet final molt il·lustratiu.

TREBALLEM AMOROSAMENT I SOLIDÀRIA PER TAL DE CONÈIXER-NOS [títol de l'epígraf]

La teoria només aconsegueix plenament el seu significat connectada amb la praxi, la qual esdevé l'activitat radical i fonamental de l'home concebut com a subjecte històric. La filosofia humanista de la praxi, considera que la realitat essencial revela a l'home en l'acció transformadora de les estructures. Aquesta praxi exigeix, però, una fase teòrica prèvia de reflexió i d'anàlisi de la realitat, per tal com no és conscient de si mateixa immediatament, ni tampoc no és volguda de bestreta. Per això, per a retrobar el concret, caldrà un treball continuat, rigorós i diligent.

Esforcem-nos, doncs, per conèixer intensament el nostre País i la nostra gent, amb la seua complexitat, recerquem les seues essències intrahistòriques i les seues arrels geopolítiques i culturals, i valorem-les amb tota l'objectivitat possible, per tal de fonamentar-hi, sense èmfasi però sòlidament i ambiciosa, la pàtria a fer, la València futura. La consciència i el conreu de la pròpia personalitat, ens atorgaran les defenses culturals i polítiques que ens permetran no sols resistir, sinó també, i això és més important: comprendre. Sabent-nos forts, avançarem. (Reproduït dins *Obra completa*, I, 1976, p. 72)

L'obra de Sanchis brollava i s'adreçava al País Valencià sencer, lluny de l'esquarterament administratiu. El seu objecte preat d'estudi és aquell antic Regne sencer, esdevingut província d'un estat decidit a imposar-se sobre la perifèria, entestat durant segles en una política (benaïradament, no reeixida —si més no, encara!—) d'assimilació i d'uniformització. Seguint la invitació del coordinador d'aquest homenatge,³ pararem atenció sobre la presència de les contrades meridionals, del divers migjorn valencià, en l'obra lingüística de Manuel Sanchis Guarner.

2. Cf. la realitzada per Ferrando (1984 [1992]).

3. Agraïsc a Santi Cortés la possibilitat que m'ha forniet de retrobar-me amb l'obra de Manuel Sanchis Guarner; i, així mateix, a

Antoni Ferrando els suggeriments per a la redacció d'aquests papers.

2. Les fites lingüístiques del migjorn

L'establiment de les afrontacions de la llengua en terres valencianes pels confins de ponent i de migjorn ha estat una preocupació i una aportació de l'obra de Sanchis. Se'n va ocupar en llocs diversos; i, sens dubte, va ser una matèria que tenia molt a veure amb aquell objectiu de (re)construir el país.

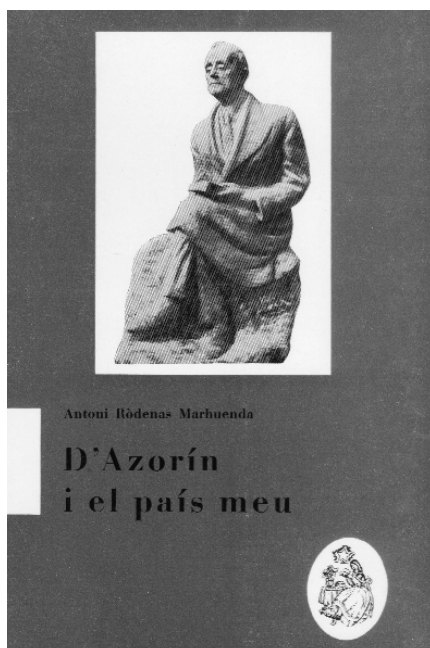
La *Gramàtica valenciana* (1950) [= GV]⁴ té una importància radical en l'obra de Sanchis Guarner i, més enllà, en la difusió del model de llengua normativa. La GV ultrapassa el motle de la pura exposició de la norma lingüística, pròpia d'aquesta mena d'obres. L'autor vol descobrir la llengua a l'usuari: la llengua en peça. L'origen, el nom i els límits, i el perquè de la situació de prostració contemporània (sintetitzo: “Una llengua decau quan l'interés espiritual del parlant va apartant-se d'ella”, GV, p. 30). Descriu en “Amplitud i repartiment de la llengua” (GV, ps. 47 i ss.), de manera planera i serena, la *qüestió* del nom i l'extensió de l'idioma en tot el seu àmbit territorial; a continuació, defineix “La frontera lingüística” en terres valencianes: engruna el límit lingüístic comarca a comarca, poble a poble des del nord del país fins al capdavall (cf. § 27). Això té un relleu particular: ajuda l'usuari del manual a refer la imatge mental unitària, de tot el seu país, sense les fites provincials; l'ajuda a posar damunt un mapa la representació de l'idioma i sense segmentacions localistes. Com ja havia fet en *La llengua dels valencians* (1933 [1980⁷]: 77) [= LV], una altra obra fonamental i d'èxit, dedica un espai específic a descriure la particular distribució lingüística de l'extrem meridional del país i prova d'explicar-la atesa la complexa relació de la Corona d'Aragó amb la de Castella al llarg de l'edat mitjana (amb bescanvis territorials notables) i de la presència de pobladors castellans i aragonesos en territori finalment valencià, i de catalans en comarques finalment murcianes; suposa una situació de contacte de llengües a l'Oriola medieval i a Múrcia en què el català no seria la “llengua popular” sinó tan sols l'idioma de l'administració.

Es parla castellà-murcià al Marquesat de Villena que pertany a la diòcesi de Cartagena i només fa un segle que fou agregat a la província d'Alacant, i així mateix a certes viles, algunes isolades, de la Vall de Novelda, pertanyents a la diòcesi d'Oriola, les quals foren poblades amb castellans quan Anfós x^e de Castella ocupà Alacant per primera vegada.

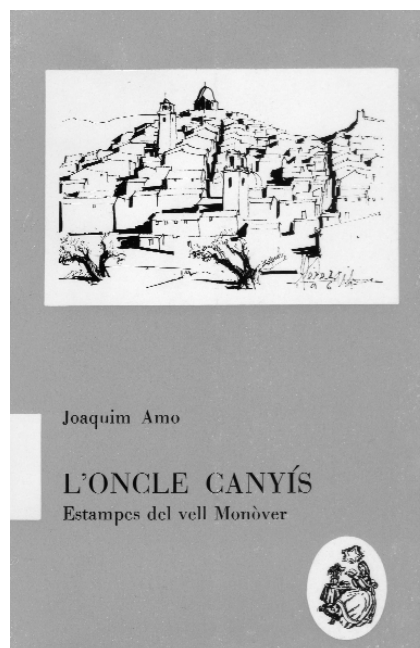
Fou efimera, però, l'ocupació pels castellans de les terres alacantines, puix que als pocs anys els en foragitaren els moros sublevats, per a dominar els quals calgué que Jaume i reconquerira Alacant, Elx, Oriola i àdhuc Múrsia. Estes comarques que foren cedides a la Corona de Castella, van ser colonitzades principalment amb catalans i aragonesos, i mig segle després, totes elles, menys Múrsia, passaren a formar part del Regne de València. Parlen valencià, puix que predominà l'element català en llur colonització, l'Horta d'Alacant, el Camp d'Elx i quasi tota la Vall de Novelda, contrades que pertanyen a la diòcesi d'Oriola.

En canvi, el dialecte *panotxo*, és a dir, el mursià, reblit encara més de valencianismes, és parlat a l'Horta d'Oriola, la qual compon una unitat geogràfica amb Múrsia. Segurament el conegut text del cronista RAMON MUNTANER, natural de Peralada però ciutadà de València, que diu: “E com la dita ciutat hac presa e poblada tota de catalans, e així mateix Oriola e Elx e Guardamar e Alacant e Cartagènia e los altres llocs; sí que siats cert, que tots aquells qui la dita ciutat de Múrsia o els davant dits llocs són poblats, són vers catalans e parlen del bell catalanesc del món, e són bons hòmens d'armes e de tots feïts” (Crònica, c. 17), convé interpretar-lo en el sentit que a Oriola —com també a Múrsia i Cartagena—, hi hagué molta població bilingüe, però és probable que hi fóra el valencià no la llengua popular, sinó l'idioma culte i oficial en què, fins al segle XVIIIe, ha estat escrita tota la documentació

4. Cf. l'estudi introductori de Ferrando (1993: v-xxxv) en la reedició facsimil d'aquesta obra (GV).

Libres de l'editorial L'Estel dirigida per Sanchis Guarner.

Llibre de la mateixa editorial prologat per Sanchis Guarner.

pública oriolana. Seria l'únic cas de retrocés de la llengua, i no resultaria gens fàcil d'explicar com el valencià, que es manté a Guardamar, havia desaparegut d'Oriola, que per ser la capital secular de la comarca havia de ser focus d'expansió cultural i lingüística. (GV, § 26)

Com és sabut, recerques posteriors han puntualitzat aquesta explicació i han situat la castellanització de la regió d'Oriola i de punts del Vinalopó en l'edat moderna (cf. Montoya 1986). El mateix Sanchis Guarner ja s'acosta a aqueixa posició en *Aproximació a la història de la llengua catalana* (1980: 135) [= *Aproximació*]:

En les Valls del Vinalopó Mitjà hi ha un illot de llengua castellana integrat per les viles d'Asp i Montfort, completament voltat de pobles que parlen valencià. Com que la població d'aquesta comarca fou íntegrament sarraïna durant tota l'Edat Mitjana, sembla que aquest fet s'hagi d'imputar a la repoblació siscentista posterior a l'expulsió dels moriscos.

També sembla haver estat efecte de la despoblació del segle XVII, el reculament de la llengua catalana en l'Horta d'Oriola o Baix Segura. És ben conegut el text de Ramon Muntaner que en el cap. 17 de la seva *Crònica* (1325) diu de Jaume I: "E com la dita ciutat [de Múrcia] hac presa, poblà-la tota de catalans [...]". L'afirmació de Muntaner, la corrobora el cronista valencià Martí de Vicià (1564): "En Orihuela y su tierra siempre se ha guardado la lengua catalana, porque en tiempos de la Conquista se pobló la tierra más de catalanes que de otra nación, de los quales heredaron la lengua, corazón, manos i obras".

La delimitació del territori valencianoparlant pel migjorn apareix en termes semblants en altres llocs: en, la ja esmentada adés, *LV* (1933 [1980⁷]: 74 i ss.), en "Factores históricos de los dialectos catalanes" (article del 1956) o en *Aproximació* (1980: 132 i ss.). Recordem, així mateix, l'estudi dels límits històrics del Regne de València, publicat, de bon principi en castellà l'any 1961 i, després, ja traduït dins l'*Obra completa* (1976: 87-123).

Connectat directament amb la necessitat de traçar els límits del país hi ha un altre gran afany de l'obra de Manuel Sanchis Guarner: la toponímia. Convençut del paper emblemàtic i cohesionador dels noms dels llocs, va atorgar a la toponímia una gran importància. Hi va esmerçar estudis específics

(Sanchis 1951, o els incorporats en Sanchis, 1976: 251 i ss.); va treballar per arreplegar i per fixar normativament els noms dels pobles i de les comarques dels valencians i els gentilicis i difondre'ls (Sanchis 1966, o la sèrie d'*Els pobles valencians parlen els uns dels altres*); fins i tot, va dedicar ratlles assenyades a l'enutjosa qüestió del nom del país (Sanchis 1970). A més, la toponímia té presència en la seua obra com a font valuosa per a la reconstrucció de la història de la llengua: els noms de lloc són una aïna per a dibuixar els estrats lingüístics del país (Sanchis 1961^a, GV (1950), LV (1933 [1980⁷]) o *Aproximació* (1980)).

3. Noves del sud: pronúncia

Arreu de l'obra lingüística de Sanchis hi ha notícies dels parlars valencians vius, també dels meridionals. Es tracta, a voltes, de referències explícites a trets lingüístics particulars; a voltes, es tracta de materials diversos bé característics sobretot d'aquestes contrades o bé d'abast més ampli però encastats en textos populars, en refranys, en referències toponímiques, etc. que han estat poats directament per ací o en fonts bibliogràfiques meridionals; vegem-ne un tast.

Hi ha una atenció especial a la caracterització la llengua del sud extrem, del “parlar alacantí” (en termes del mateix Sanchis: el parlar de la Vall de Novelda, Xixona, l'Horta d'Alacant i el Camp d'Elx). “[...] la generalització de la caiguda de de la -d- intervocàlica (*sea/ seda; neboa/ neboda* [...]), la pèrdua de la -r final en el sector de Crevillent, Novelda i Monòver (*doló/ dolor, di/ dir* [...]), la forma *els (es)* de l'article femení plural (*els vaques, els cases*)”⁵ són els trets que proposa Sanchis (1933 [1980⁷]: 85 i ss.; 1956; 1980: 134-135) per caracteritzar-lo.⁶

La GV fa una descripció, a voltes molt detallada, del valencià popular del s. xx. A vegades aqueixa descripció està condicionada per l'objectiu de triar, de corregir, de situar dins o fora dels límits del col·loquial segons quines formes lingüístiques; altres voltes (moltes!) els usos populars són arguments a favor de les propostes de la normativa: hi ha els objectius de fer que l'usuari perceba el model el més acostat possible a la seua parla quotidiana i, doncs, d'aconseguir la identificació amb la norma i, de retruc, la dignificació d'aquelles modalitats no sols casolanes. Sovint els testimonis dels parlars vius són posats a la vora dels extrems dels grans i venerats clàssics medievals. És una estratègia metodològica i pedagògica, ja aplicada, amb matisos, pel mateix Pompeu Fabra, una estratègia que Sanchis empra també amb mà de mestre. Les dades sobre usos vius i les vessades per la documentació són instruments fonamentals en la planificació del corpus normatiu.⁷ Vegem-ne mostres que afecten les terres de migjorn; subratllarem els casos que denoten la intuïció lingüística de l'autor i la seua agudesia.⁸ Introduïm el tret

5. En la LV (1933 [1980⁷]: 86) explica que “en el sector meridional (Alacant, Elx, Monòver) l'article femení plural té la forma *els (els vaques, els cases)*”. En la introducció a l'edició dels textos de l'oncle Canyís de Monòver (1976 [1973]: 223 i ss.), Sanchis explica més bé aquest fenomen: “En plural l'article no té femení; el definit té la forma *es (es vaques, es dones)*, i l'indefinit *uns (uns vaques, uns dones)*”.

6. Trets fònics com aquests han servit de punt de partida per a estudis monogràfics

fonamentals centrats en la parla viva o històrica d'aquelles contrades, o, per contrast, d'altres de l'entorn. Remetem el lector que voldrà aprofundir en els fenòmens (sobretot fònics) a què ens referirem en aquest mateix epígraf, als estudis de Colomina (1985a i 1985b), Montoya (1986), Cano (1995), Mas (1994), Ponsoda (1996), Segura (1996, 2003), Martines (2000a), Beltran (2005), etc.

7. Cal subratllar que moltes de les consideracions que fa Sanchis en la GV sobre la pertinença o no de segons quines formes al

formal han estat finalment assumides en el model normatiu difós al País Valencià.

8. La competència científica de Sanchis Guarner en camps com ara la cultura popular, la dialectologia, la història de la llengua o la literatura ha estat destacada per Alpera, Casanova, Ferrando, Gallofré/ Massot, i Simbor en la miscel·lània que li va dedicar la Universitat de València l'any 1984, reeditada el 1992.

fònic observat, el tractament que en fa Sanchis, de bon principi en la GV i, tot seguit, en altres obres on s'haja pogut ocupar d'aqueix tret en concret; i, segons els casos, hi afegim algun petit comentari.

a) *La pronúncia de /a/ i /e/ àtones finals*. Dins l'epígraf § 55, "Principals defectes comarcals", i amb la voluntat de fixar el model de dicció formal, la GV descriu dos fenòmens del vocalisme àton de molt d'interés que, sense ser exclusius dels parlars meridionals, sí que en resulten molt característics. Es tracta, d'una banda, de l'assimilació regressiva (l'anomenada harmonia vocàlica) de /a/ i /o/ àtones finals a una *e* o *o* obertes tòniques prèvies; i, de l'altra, de la realització de la /a/ àtona final com a *e* oberta o com a [a] de matís velar o com a [o].

En les pronúncies comarcals, però, hi ha certs casos en què les vocals àtones presenten matisos dialectals que convé evitar en la pronunciació culta.

Cal d'esta manera, que, en parlar literàriament, els nadius de Vinaròs, Sueca, Alcoi, etc., mantinguen el so de la -a final, sense articular-la *o* oberta, segons sona en la pronúncia popular d'eixes i atres localitats. Tampoc no es pot admetre en la pronunciació literària l'extrema velaritat que la -a té a certs indrets de l'Horta de Gandia, la Vall d'Albaida i el Marquesat de Dénia, que fa que arribe a produir [sic] l'efecte de -o.

També convé evitar els canvis que la -a final experimenta a certs pobles del Camp d'Elx, la Vall de Novelda i la Vall de Montesa, on la pronuncien -e quan la vocal tònica és *e* (*terra tere*), i en canvi sona -o si la vocal tònica és *o* (*olla ollo*). (GV, § 55)⁹

b) *Caràcter oclusiu de /b/*. L'oïda esmolada de Sanchis (1936: 60-61) ja havia advertit el caràcter oclusiu de /b/ allà on es manté la distinció /b/-/v/; en la GV s'hi torna a aturar:¹⁰

LA B.- Hi ha un so oclusiu de *b* valenciana, o siga una articulació igual a la de la *p* però sonora, que es transcriu fonèticament amb el signe *b* i que és idèntica a les del francès *babouche*, italià *abate*, el qual compareix en posició inicial absoluta, darrera *m*, *l*, i *r*, i davant *i* seguida de vocal [...]. La *b* sol ser oclusiva també en molts dels atres casos a la Plana de Castelló i en algunes comarques situades més al Sud del riu Xúquer. [...] A més a més hi ha un so *b* fricativa valenciana, és a dir que s'articula amb els llavis entre oberts, [...], i que és igual que la castellana de *cabo*, el qual so fricatiu es pronuncia normalment a la zona central de la Regió Valenciana i al Maestrat i Morella, quan es troba entre vocals o darrere *s*. [...] havent-hi vacil·lació entre l'occlusiva i la fricativa quan va davant *r* o *l*. (GV, § 61 i 62)

Paral·lelament, traça (com ja havia fet en la LV (1933 [1980⁷]: 85-86) l'àrea de distinció de /b/-/v/, distinció que recomana de conservar en el model formal.

La *v* és un fonema que s'articula amb claredat, distingint-lo de la *b*, a la major part de la Regió Valenciana, puix que compareix al Baix Maestrat, Plana de Castelló, a la Ribera Baixa i a tota la dreta del Xúquer, a la Vallfarta, la Costera de Ranes, Pla de Xàtiva, Vall de Montesa, Vall d'Albaida, Valldigna, Horta de Gandia, Marquesat de Dénia, la Marina, Serres d'Aitana; Benicadell i Mariola, Canal d'Alcoi, Foies de Castalla i Xixona, Horta d'Alacant, Vall de Novelda i Camp d'Elx, i que convé conservar-lo també en la pronunciació culta valenciana (GV, § 64) [Cf. a més el mapa de "Zona de conservació de la *v* labiodental", p. 80]

Connectats amb aquest tret hi ha dos altres fenòmens fonètics: l'elisió de [v] en l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació i la realització de /b/ com a [v].¹¹ El primer el caracteritza expressament en la mateix GV:

9. Sobre aquesta qüestió, cf. la bibliografia esmentada en la nota 6.

10. Sobre açò, a més de la bibliografia de la nota 6, cf. Rafel (1976), Veny (1976), Recasens (1991), Martines (2000a: 98 i ss.).

11. Sobre aquest fenomen en les comarques que mantenen la distinció entre /b/ i /v/, v. Martines (2000a:98 i ss.).

En les desinències de l'imperfet indic. de la 1ª conj. cal pronunciar la *-v-* (*cantava, cantaves*, etc.), sense ometre-la com ocorre en la part del Maestrat, a Castelló de la Plana i a molts pobles de les serres de la Safor, Benicadell i Mariola, i sense pronunciar la *b* com fan a Morella, a l'Alt Maestrat i a la zona del parlar apitxat (GV, § 172)

Cf. també *cleillént* (al Pinós) o *creillént* (a Guardamar), variants del topònim *Crevillent* que trobem en *Els pobles valencians parlen els uns dels altres* (1965 [1982], II: 213) [= *Els pobles*].

Del segon (/b/ > [v]), en dona constància indirectament per mitjà d'algun exemple pres de la llengua popular en *Els pobles* (1965 [1982], II: 37 i 125), com ara la variant *alzúvia* del topònim *Atzúbia* o *estrevillo* pel castellà *estribillo* en el text següent:

A Benilloba ham vingut
que hi ha figues i raïm,
a cantar-li l'*estrevillo*
al gloriós San Joaquín.
(a Benasau)

c) *Caiguda de la /d/ intervocàlica*. Com ja hem reportat adés, Sanchis va donar aquest com un dels trets més característics del “parlar alacantí” (1933 [1980⁷]: 85 i ss.; 1952: § 68; 1956; 1980: 134-135). Sense ser exclusiu d'aqueix àmbit, sí que hi té una intensitat més gran que en la resta del valencià i dels altres parlars on es manifesta; llegim en la GV:¹²

Cal reaccionar front a esta tendència [la pèrdua de *d* entre vocals], general en tota la Regió Valenciana i que es troba principalment accentuada a la Foia de Xixona, Horta d'Alacant i Camp d'Elx, i així s'ha de dir: *cadena kadéna* i no *kaena* [...] (GV, § 68)

En *Els pobles* (1965 [1982], II: 220) arreplega aquesta caiguda en fonètica sintàctica en un context que afecta la preposició *de* i el posterior tancament de la /e/ resultant en [i]¹³

En el poble del Molar
diuen la missa debades;
el cura i el sagristà
se barallen a trompades
per un poc de pa i civà'
(a Guardamar)

d) *Caiguda de la -r final*. És aquest un altre tret ja clàssic en l'estudi de la fonètica general i, particularment, de les terres meridionals; recordem que, com ja va advertir Sanchis (GV, § 77), precisament la realització de la bategant en aquesta posició singularitza el valencià dins el conjunt de parlars catalans.¹⁴ Alhora que recomana aquesta pronúncia en el llenguatge formal, dona notícia de l'existència de l'elisió de *-r* final en alguna contrada valenciana septentrional i meridional:

Convé conservar la *-r* final de paraula que és un dels trets característics de la pronúncia valenciana, puix que es conserva en quasi tota la Regió, si bé desapareix a la Vall de Novelda i a les viles d'Ibi i de Pedreguer com també al Maestrat i Morella, igual que ocorre al Principat de Catalunya i a les Illes Balears. Cal però,

12. Sobre aquest fenomen, v., especialment, la bibliografia citada en la nota 6. Com ja vam advertir en Martines

(2000a:124 i ss.), l'elisió de /d/ intervocàlica pot conviure amb realitzacions oclusives molt marcades. Quant a la cronologia, cf.

els exemples del s. XVII que reportàvem en Martines (2000a: 230 i ss.).

evitar l'epèntesi viciosa de *r* darrere els mots plans acabats en *-e* que s'ou al Marquesat de Dénia i la Marina, i així s'ha de dir: *home òme* i no *òmer*, *cove kòve* i no *kòver*, *rave ráve* i no *ráver* (GV, § 77)

Una mica més avant, en la mateixa GV, recomana que,

[...] com la *-r* final de paraula no és pronunciada a Morella i el Maestrat ni a la Vall de Novelda (§ 77), cal que els naturals d'eixes comarques tinguen present que s'ha d'escriure *r* final en les següents paraules: [...] (GV, § 131)

Sanchis també dona compte d'aquesta elisió en els materials populars aplegats en *Els pobles* (1965 [1982], II: 37, 178). Així, aporta *binaflo* o *minaflo*, *pedregué*, *munòve* i *petré* com a variants locals dels topònims majors *Miraflo*, *Pedreguer*, *Monòver* i *Petrer*. No són menys valuoses les dites que escarneixen aqueix tret:

En Ibi, el senyó' retó',
en el carré' majó',
es tira un pet i fa pudó'.
(a Castalla [dit dels d'Ibi]; p. 148)

En Pedregué'
tot ho saben fé';
saben escurà', agranà'
i traure els gossos a cagà'
(a Benissa [dit dels de Pedreguer]; p. 51)¹⁵

—Eres de Pedregué', clà'?
[Diuen els dels pobles veïns]
—Obri la boca, que vullc cagà'.
(Contesten els de Pedreguer; p. 51)

En l'*Aproximació* (1980: 55), Sanchis es refereix al manteniment de la *-r* final només al País Valencià —llevat del Maestrat i del Vinalopó Mitjà— i afirma que el català medieval la conservava, i que, ateses les rimes, l'elisió no degué generalitzar-se fins al s. XVI.

e) *Pronúncia de i davant xeix*. La major part del valencià, com, en general, el català occidental fa sonar la *i* en aquesta posició. Ara bé, com ja observa en la LV (1933 [1980⁷]: 50), les pronúncies del tipus *faxa*, *pex* o *flux* per *faixa*, *peix* i *fluix*, no sols es donen “en català oriental i mallorquí sinó també en el valencià meridional (Foia de Castalla, Vall de Novelda, Camp d'Elx, Horta d'Alacant)”; hi torna en la GV (§ 85):

En quasi tota la Regió Valenciana la *i* que l'ortografia escriu davant *x* és una semivocal *í* que es pronuncia amb claredat formant diftong amb la vocal que la precedix; però esta *í* no sona gens a l'Horta d'Alacant, a la Vall de Novelda i el Camp d'Elx, i no es pot dir que la pronúncia amb tal omisió siga incorrecta, per tal com eixa tampoc no *í* és tampoc no és articulada en el català oriental ni en el mallorquí.

Es refereix, a més, a l'anteposició de *ai* davant *xeix* inicial en una bona part del país, realització que no considera pròpia d'un registre formal:

13. Cf. Martines (2000a: 134).

14. Dins l'àmbit del valencià meridional, cf. nota 6.

15. Sanchis fa constar expressament que “ho diuen per burlar-se dels de Pedreguer, que és l'únic poble d'aquestes comarques que no pronuncia la *-r* final de paraula” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 51).

És en canvi un vulgarisme que no es pot admetre en la pronunciació culta, l'anteposició del diftong **ai** a les paraules començades amb **š** que es fa en els parlars comarcals de Xàtiva, la Vall d'Albaida, Alcoi, el Marquesat de Dénia i la Marina i així cal dir: *xarop šaróp* i no *aišarop* [...] (GV, § 85)

f) Com ja hem avançat, en la introducció a l'edició dels textos de l'oncle Canyís de Monòver [= *Canyís*] (1976 [1973]: 221 i ss.), Sanchis fa una descripció dels trets més notables de la parla monovera. N'hi ha que són d'un abast més gran i ja havien aparegut a la GV (l'harmonia vocàlica, la distinció *b/v*, la caiguda de *d* intervocàlica i de *-r* final, la no realització de *i* davant *xeix*, etc.). N'hi ha algun que és més característic de Monòver i rodalia:

El grup culte *-ct-* es pronuncia vulgarment *it* darrere vocal tònica, i es redueix a *t* en altres casos: *caraite* (per *caràcter*), *estraite* (per *extracte*) [...], *tratar* (per *tractar*), *dotor* (per *doctor*) [...] (*Canyís*, p. 223)¹⁶

N'hi ha que tenen una extensió més gran però no havien estat esmentats en la GV:

La ò oberta tònica del diftong *ou* torna regularment a velar: *nau* (per *nou*), *bau* (per *bou*), *prau* (per *prou*), *plau* (per *ploure*), *dijous* (per *dijous*).¹⁷

[...]

la metàtesi de la *i* semivocal dels diftongs creixents, la qual passa a la síl·laba següent: *àrie* (per *aire*), *descuà* (per *descuidar*), *bòrio* (per *boira*), *cúrio* (per *cúrio*), *axiò* (per *això*) (*Canyís*, p. 221)

4. Noves del sud: qüestions gramaticals

L'obra de Sanchis ofereix dades gramaticals interessants del valencià general i, doncs, també de la parla popular meridional, que ara ens ocupa; vegem-ne alguna mostra concreta.

a) Aspectes de morfologia nominal

1) Ja hem avançat la descripció que va fer Sanchis, amb graus de precisió diferents, de l'article determinat plural (*es: els/ les*) del parlar alacantí (cf. adés § 3). En la LV (1933 [1980⁷]: 86, 165), hi ha referència a aqueixa variant i, tot seguit, a l'article salat de Tàrbena:

A Tàrbena, poble de la Marina interior, i a la Vall de Gallinera, prop de Pego, l'article determinat té les formes *es* masculí, *sa* femení (*es pa, sa mà*), és a dir, les pròpies del mallorquí, procedent del llatí *ipse, ipsa*; aquests articles són vestigi del parlar dels pagesos mallorquins que immigraren al segle XVII per repoblar aquestes comarques que havien quedat desertes a conseqüència de l'expulsió dels moriscos.

Hi ha una altra referència explícita a l'article salat dels tarbeners en *Els pobles* (1965 [1982], II: 70); ací l'elaboració de la sobressada, d'anomenada fora i dins la comarca, és presentada com un altre vestigi d'aqueixa “nissaga mallorquina”.

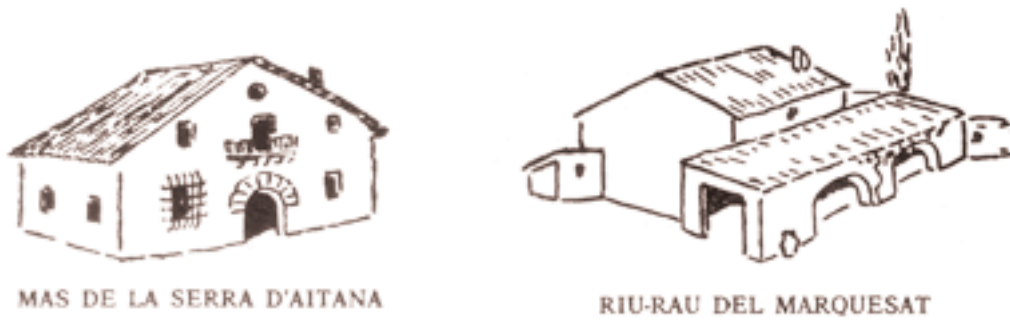
2) Els textos aplegats en *Els pobles* (1965 [1982], II: 40) són reflex d'algun retret morfològic remarkable, com ara el manteniment de l'article clàssic *lo* en certs contextos; vet-lo ací en un romanç que Sanchis ampra al folklorista alteà Francesc Martínez i Martínez (*Flokllore*, III, 124) dins la seqüència *tot lo món*, encara molt usual.

En Al-Verger, les lladelles
que *tot lo món* se les rasca.

16. Colomina (1985a: 157) retroba aquest tret en altres localitats de l'extrem meridional (*caràite(r)*) a Petrer, Novelda, la Romana i el Pinós i a Elx) i adverteix que l'evolució -

ct- > *-it-* “també es dona en les terres murcianes veïnes, p.e., *caráite(r)*, *atractivo*” [pres del *Vocabulario del dialecto murciano* de García Soriano, 1932).

17. Aquesta obertura afecta altres llocs del migjorn, amb graus diversos, com ja va mostrar Colomina (1985a: 84 i ss.).

Dibuixos de Sanchis inclosos en *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*.

Açò mateix s'esdevé en els refranys del *Calendari de refranys* (1951), darrere preposició (*en*, en aquest cas), context en què encara es mantenia en parlars diversos (fora i dins del País Valencià) a les darreries del s. XIX i encara dins el s. XX i, més limitadament, a les hores d'ara:

Març, marcer,/ mata sa mare en *lo* llavaner (Alcoi) (p. 56)

A joliol,/ cistella en *lo* mallol;/ la duràs però no l'ompliràs (Alcoi) (p. 107)

La Mare de Déu en *lo* llit,/ amanix la jupa al teu marit (Alcoi) (p. 119)

La bugada de Nadal/ s'eixuga en *lo* fumeral (Castelló, València, Dénia, Alcoi) (p. 152)

- 3) Cal que esmentem també el manteniment de numerals en *-é/ -ena*, si més no en el nom d'una moneda, de poc valor.

Ja tinc els morros unflats
de tocar i no cobrar;
senyoretas d'a *vuité* [...]
Per més que s'empenye
tot lo senyorio d'a *vuité*
no tocaré la donçaina

(a Cullera, dit de Polop; *Els pobles*, 1965 [1982], II: 91)

- b) *Aspectes de morfologia verbal*. Bona cosa són trets que el valencià d'aquestes contrades comparteix amb altres parlars; n'hi ha algun d'interés. Ens limitarem a consignar-los amb un petit extracte literal i, en algun cas, a fer-ne algun comentari.

- 1) Elisió de /v/ en l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació, tret ben conegut també, p. ex., en el català nord-occidental.

En les desinències de l'imperfet indic. de la 1ª conj. cal pronunciar la *-v-* (*cantava, cantaves*, etc.), sense ometre-la com ocorre en la part del Maestrat, a Castelló de la Plana i a molts pobles de les serres de la Safor, Benicadell i Mariola, i sense pronunciar la *b* com fan a Morella, a l'Alt Maestrat i a la zona del parlar apitxat. (GV, § 172)

- 2) Certes variants d'infinitiu, alguna de molt remarcable en la configuració de l'estàndard contemporani, com ara les formes *venir* i *tenir*, encara vivents pel migjorn.¹⁸

18. Ens és familiar en la frase "*És venir a dir* que ja n'hi ha prou" i en variació amb *vin-dre* en el parlar de persones grans de l'Alfàs

del Pi (Marina Baixa) ("Li vaig dir si volia *veni(r)-se'n* a la mar")

Cal conrear també en l'infinitiu la forma *tenir* que s'ou encara esporàdicament en alguns pobles valencians i que era la que empraven els autors clàssics (GV, § 215) [Sanchis substitueix *esporàdicament* per *a Castalla i Valls del Vinalopó* en les correccions fetes sobre un exemplar de la GV, publicades en l'edició del 1992, pàg. 339]

[...]

Els clàssics valencians empraven la forma de l'infinitiu *venir*, [afegit en les correccions: *es conserva encara a Castalla*, pàg. 339] la qual convé conrear modernament (GV, § 216)

Constata la pervivència d'*haure* 'agafar, abastar' al sud i en altres comarques valencianes.

L'infinitiu *haver* té també la forma *haure* a Morella, el Baix Maestrat, Serra d'Espadà, la Ribera Baixa, Vall d'Albaida i Alcoi, però esta forma convé usar-la només quan el verb no és auxiliar sinó transitiu, és a dir quan té el significat de 'tindre, agafar, abastar, assolir'; exemples: *Pel fil hem d'haure lo cabdell* (sentit a Morella); *M'agradaria haure llavor de xeixa* (Benasal); *Han penjat massa amunt els melons, no els podràs haure* (Sueca); *Fill meu, m'has costat molts diners d'haure, i ara que et necessitava, em quede sense tu* (Albaida); *Anem a haure un niu* (Cocentaina) [...] (GV, § 210)

Així mateix, informa sobre l'epèntesi de *-r* a infinitius en *-re* de la segona conjugació:

Cal rebutjar totalment la *-r* epentètica que afegit el vulgus als infinitius en *-re* de la 2ª conj. al Marquesat de Dénia i la Marina i esporàdicament per tota la Regió, i així cal dir *batre* i no *batrer*, *caure* i no *caurer*, etc. (§ 131 d.) (GV, § 175)

Situa pel migjorn les variants *soldre* i *valdre* (per *soler* i *valer*), tot i que són força més corrents dins i fora del País Valencià.

Els infinitius, *soldre* i *valdre* que s'usen a les serres de Mariola i Aitana, a la Marina, Horta d'Alacant, Camp d'Elx i Vall de Novelda en compte de *soler* i *valer*, i que coexisteixen amb estes formes en les atres comarques, són menys recomanables en la llengua literària. (GV, § 185)

3) Localitza l'extensió del passat perifràstic en terres valencianes:

[...] En la Regió Valenciana és emprat el perfet simple al Sud de la Plana, a Morvedre, Camp de Llíria, Horta de Gandia i Vall d'Albaida, i així mateix reapareix en el Camp d'Elx a l'extrem meridional de la llengua (GV, § 228)¹⁹

Cf. el mapa "Zona que només usa el perfet perifràstic (*vaig cantar*)" al peu del qual explica que "el centre i l'extrem Sud entren també el perfet simple (*cantí*)" (GV, § 228).

4) Hi ha molta informació sobre la conjugació verbal popular, generalment amb recomanacions concretes d'ús; afecta la variació que caracteritza aquest component de la gramàtica. Vet-ne ací un extracte de trets en la descripció dels quals Sanchis esmenta comarques meridionals.

En Morvedre, l'Horta de València, Camp de Llíria, la Ribera, Horta de Gandia i Marquesat de Dénia, la 1^a i 2ª pers. plur. del present indic. i la 2ª plur. de l'imperatiu, tenen a més de les formes damunt dites amb radical sibilant (*coneixem, coneixeu*), unes formes amb radical velaritzat (*coneguem, conegueu*) que no són recomanables en la llengua literària (GV, § 187)

¹⁹ En la LV (1933 [19807]: 86) havia inclòs en l'àrea del perfet simple també la Vall de Novelda.

En els verbs *traure* i *creure* les formes de l'imperfet indic. són *trea*, *trees*, etc., a l'Horta de València, la Ribera del Xúquer, Horta de Gandia, Xàtiva, Vall d'Albaida, Serres de Mariola i Benicadell i Alcoi, i poden ser acceptades al costat de les formes *treia*, *treies*, etc., i *creia*, *creies*, etc., que són més clàssiques i s'ouen encara en certes localitats d'eixes comarques. En unes altres zones predominen les formes *traïa*, *traïes*, etc., i *creïa*, *creïes*, etc., que no són admissibles literàriament. En el Camp de Llíria diuen *trauïa*, *trauïes*, etc., formes del tot inacceptables (GV, § 191)

Els verbs d'est segon grup en la 1ª i 2ª pers. plur. del present indic., tenen a Morvedre, el Camp de Llíria, Horta València, Ribera del Xúquer, Vall d'Albaida i Vall de Gallinera al costat de les formes amb el radical en *v* (*bevem*, *beveu*) o en hiatus (*traem*, *traeu*, *creem*, *creeu*, *riem*, *rieu*), unes altres formes amb el radical velaritzat *begeum*, *begueu*, *traguem*, *tragueu*, *creguem*, *cregueu*, *riguem*, *rigueu*), les quals no són recomanables en la llengua literària" (GV, § 193)

Les formes de l'imperfet indic. *queia*, *queies*, etc., o les en hiatus *quea*, *quees*, etc., emprades a la Ribera de Xúquer, Xàtiva i la Costera, Horta de Gandia, Vall d'Albaida i Serra de Benicadell, són molt preferibles a les formes *caïa*, *caïes*, etc., que s'ouen també per tota la Regió Valenciana (GV, § 201)

A Morella, a Morvedre, a l'Horta de Gandia, al Marquesat de Dénia, a la comarca de Biar, i esporàdicament també a molts altres punts, pronuncien també *i* el radical de les formes que tenen l'accent sobre la desinència (*ixir*, *ixint* [...]), però cal escriure amb *ei*- totes eixes formes (*eixir*, *eixint*, etc.)

[...]

El perfet simple té també les formes *eixí*, *eixires*..., al costat de les formes velaritzades *ixquí*, *ixqueres*..., a Morvedre, Camp de Llíria, Horta de València, Ribera del Xúquer, Xàtiva i la Costera, Vall d'Albaida, Horta de Gandia, Marquest de Dénia i la Marina, però encara que són admissibles els dos tipus, són preferibles les formes velaritzades.

En l'imperfet subj. les formes velaritzades *ixquera*, *ixqueres*..., són les predominants en tota la Regió, i més recomanables que les formes *eixira*, *eixires*..., que coexisteixen amb elles a la Plana, Morvedre, Horta de València, la Vall d'Albaida i la Serra de Mariola (GV § 205)

Predomina per a la 1ª pers. sing. del present indic. la forma *faig* a les comarques de Morella, la Plana, la Ribera, l'Horta de Gandia, Marquesat de Dénia, Vall d'Albaida i Serres de Mariola i Benicadell, i en canvi prepondera la forma *faç* a Morvedre, Camp de Llíria, Horta de València, la Marina, Alcoi, Vall de Novelda, Horta d'Alacant i Camp d'Elx. Les dues formes són correctes, però *faç* resulta més recomanable.

Per a les tres pres. sing. i la 3ª pers. plur. del present de subj. són molt preferibles les formes sibilants *faça*, *fases* i *facen*, que predominen en tota la Regió, a les formes palatalitzades *faja*, *fages* i *fagen*, que coexistixen amb elles a la Vall d'Albaida, Serres de Mariola i Benicadell, Vall de Gallinera, la Marina i el Camp d'Elx (GV § 207)

En el present subj. són inadmissibles absolutament les formes *hajga*, *hajgues*, etc., emprades en el parlar vulgar de quasi tota la Regió, i les *haigca*, *haigques*, etc., usades al Nord de Morella. Tampoc no es poden acceptar de cap manera les formes *haiga*, *haigues*, etc., que s'ouen a la Vall de Novelda i Camp d'Elx. (GV § 209) [també sobre l'imperfet de subj.]

Les formes del perfet [de *ser*] *siguí*, *sigueres*, etc., usades en l'Horta d'Alacant i Camp d'Elx, són totalment inacceptables. (GV § 210)

- 5) És molt remarcable la notícia sobre l'ús del verb *ser* amb sentits en què modernament ha penetrat el verb *estar*. A més del valor intrínsec de la referència, és aquesta un bon exemple del recurs combinat al conjunt de l'idioma, a la parla popular dels valencians (a la Marina, en aquest cas) i als textos clàssics (ací, al *Tirant*) per a fonamentar una proposta del model normatiu (diasistematicitat, reconeixement d'usos populars i documentació històrica):

És important advertir que en la nostra llengua ha de tenir el verb *estar* només la seua significació primitiva de trobar-se amb una certa permanència, en un lloc o un estat, i així no és correcte usar-lo en els mateixos casos que en el castellà, puix que l'acció de trobar-se transitòriament en un lloc, s'ha d'expressar en el valencià literari amb el verb *ser*, igual que es fa a les atres regions de la llengua i que encara s'oïa fa uns anys a la comarca de la Marina, i segons practicaven regularment els escriptors valencians clàssics; exemple: no s'ha de dir *Anit no estàveu en el passeig*, sinó *Anit no éreu al passeig*; comp. “*Los altres senyors que allí eren*” (*Tirant* c. 14) (GV § 207)

Els pobles (1965 [1982], II: 197) arrepleguen bells testimonis d'aquest ús tradicional del verb *ser*²⁰ en tres variants d'una cançó de bressol:

Dorm-te, dorm-te, bon infant,
que ta mare és a Alacant,
i ton pare és al molí
i et durà una sopa de vi
i una camiseta nova.
I el Rei del Cel que t'adormga
(a Billeneta)

Dorm-te, dorm-te, bon infant,
que ta mare és al molí,
i ton pare és a Alacant
i et portarà un peix cantant.
(a Altea)

Noni, noni, nonineta,
que ton pare és a Alacant
i ta mare és a València
i et durà un peixet cantant.
(a Gorga)

En la GV observem per al feble *hi* un procediment semblant al descrit per a *ser*:

El pronom *hi* deu emprar-se en els casos següents: a) Per a substituir una determinació circumstancial de lloc o un complement preposicional, introduïts per una preposició que no siga *de*; encara que hui la llengua parlada no faça ús dins la Regió Valenciana, fora d'alguna localitat isolada, del pronom *hi* en est cas, cal emprar-lo regularment en la llengua culta; exemples: *¿Eres a plaça aquell dia?* — *Sí que hi era* (sentit a Benissa); *Eixa llibreta és bonica, pose-hi el meu nom* (sentit a Sant Joan d'Alacant); [...] “*No us poseu aqueixes follies en lo cap..., car tals coses com vós raonau, qui més hi met, més hi perd*” (*Tirant* c. 247); “*Si en res t'hi poré ajudar, ho faré de molt bona voluntat*” (*Tirant* c. 211) [...] (GV § 295)

6) En la introducció als textos de l'oncle Canyís de Monòver (1976 [1973]: 223 i ss.), Sanchis adverteix que en aquella localitat el pronom feble *hi* s'usa només amb *haver* i “a la manera alacantina, es col·loca darrere del verb: *Ha-hi poca collita*”.

7) *Els pobles* (1965 [1982], II: 187 i 204) ofereixen dos testimonis molt interessants de la construcció “*al* + INFINITIU (substantivat) + *de* + N”; tots els dos exemples són encara trobadors, justament (i almenys) en el valencià meridional i en contextos com aquests. Apareixen en dos textos man-

20. Usos com aquests encara són vius a l'esmentada comarca de la Marina.

21. Sobre aquesta construcció, v. Martines (2006).

llevats, l'un a Francesc Martínez i Martínez (de la Marina Baixa) i l'altre, a Joaquim Martí Gadea (de l'Alcoià):²¹

En el poblet de les Cases
diuen que no hi ha fadrines,
i al pujar de la costera
n'hi ha dos com roses fines
(Francesc Martínez, *Folkkl.*, III, 187)

A l'entrar de Billena,
cau de raboses;
a l'entrar de Balones,
flor de las flores
(Joaquim Martí Gadea, *Tipos*, I, 204)

- 8) Són també de molt d'interés les notícies sobre usos vius d'elements diversos de la gramàtica (indefinites, pronoms febles, díctics, adverbis, preposicions, etc.) oferides per l'obra de Sanchis, especialment la GV, tant sobre aquells que s'ajusten al model de normatiu proposat (i que serveixen, doncs, per a fonamentar-lo) com sobre aquells que se n'aparten; en aquest darrer cas, trobem, d'una banda, dades sobre les parles comarcals vives i, de l'altra, els criteris de Sanchis en la selecció del material per a la codificació de l'idioma. Subratllem de bestreta la informació sobre la pervivència de la *llavors* (variant *llavons*) “en algun poble de la Serra d'Aitana”, sobre l'ús de la preposició *a* amb valor locatiu, sobre la preposició *fins* (variant *funs*), sobre *davall* o sobre *cadascú*. Té un interès especial la proposta de restauració de sistema de díctics d'època clàssica.

cap és sinònim de ‘ningú’ en tots els casos; exemples: *¿Has vist cap amic meu?*; *No ho faces si tens cap inconvenient*; *No he vist cap persona coneguda*. No és correcta la intercalació de la preposició *de* entre *cap* i el substantiu que determina, com fan a les Serres d'Aitana i Mariola i a la Vall de Novelda (no s'ha de dir, doncs, *No he vist cap de persona coneguda*) (GV, § 275)

És inconvenient la forma *lis* de la 3ª pers. plur. datiu que es sent a Alacant, la Marina, Alcoi i fins a València. (GV, § 283)

astò La forma *astò* usada a l'Horta d'Alacant, Camp d'Elx i Vall de Novelda, pot ser emprada en la llengua comuna escrita, encara que amb molta moderació, puix que no té tradició literària [en les correccions hi afig: “[Vegeu Emili Rodríguez] Bernabeu, *Antologia*”, pàg. 341] (GV, § 305)

aquí demostratiu, en eix lloc: *Passarem per aquí*; *Aquí esteu molt bé*. Est adverbí té vitalitat només a les comarques d'Alacant, Vall de Novelda i Camp d'Elx, a les quals no s'usa l'adverbí *ací*, emprant-s'hi, doncs, una forma tota sola per a ambdós significats; això mateix ocorre a les atres comarques valencianes, les quals desconeixen la forma *aquí* i usen la forma *ací* amb les dues accepcions. La distinció que feien els nostres clàssics entre l'adverbí *ací* demostratiu de proximitat al qui parla o 1ª pers. (= cast. *aquí*), i l'adverbí *aquí* demostratiu de proximitat al qui escolta o 2ª pers. (= cast. *ahí*), convé mantenir-la en la llengua literària. L'adverbí castellà *ahí* que s'ou a vegades parlant en valencià, cal expulsar-lo de la nostra llengua (GV, § 323)

llavors en aquell moment, en est cas; encara que hui haja perdut vitalitat, cal emprar normalment esta forma, seguint la pauta dels autors clàssics [...] La forma *llavons* que fins fa poc, era la popular en la Regió

22. En aquest cas, Sanchis opta per la variant probablement més estesa (*a espai*),

tot i que *a espau* és ben antiga (cf. la documentació del DCVB) i es diu, fora del

valencià, també a Andorra, a Eivissa i al Penedés.

Valenciana i encara s'ou en algun poble de la Serra d'Aitana, no es pot usar més que en escrits populistes; la forma castellana *entonces* que s'ha introduït en el valencià parlat, és totalment intolerable (GV, § 324)

[en les correccions a GV (§ 326), afegit: “*de bell en sec* (Castalla)” (pàg. 342)]

espau “*d'espai* sinònims de *a poc a poc*: *No treballem tan d'espai*. En la llengua literària cal no ometre la preposició *de* inicial, com ocorre sovint en la llengua parlada. La forma dialectal *espau* emprada a Alacant i les comarques meridionals, pot admetre's en escrits de caire costumista (GV, § 327)²²

agosades ben certament; convé reservar esta forma per als escrits de tipus popular, encara que és adverbial emprat pels clàssics: “*Prou fan i massa, a usades les dones*” Proc. olives 1291; “*Jo dic a usades/ del que hi restava,/ que bé es pagava/ de cada andana*” Spill 2692. A València diuen *ausades* [ausáes] igual que sembla que es deia a l'època clàssica, però és preferible la forma *agosades* que s'usa a la Marina [agozáes]. (GV, § 328)

a [preposició] [...] *b*) Per a introduir la indicació de lloc on està situada o succeeix alguna cosa. La llengua parlada només conserva en est cas la preposició *a* a les comarques de Morella i el Maestrat i a alguns indrets de la Serra d'Aitana, però a la resta de la Regió Valenciana, fora d'algunes locucions (com *a la vora del foc*, *a la dreta*, *al sol*, etc.) s'hi emprava sempre la preposició *en* [...] (GV, § 339)

fins designa el terme on, sense ultrapassar-lo, arriba una cosa. La preposició sinònima castellana *hasta* que modernament s'ha introduït en el valencià parlat, no és tolerable en la llengua culta, convenint també evitar-la en escrits de caire popular; la forma dialectal *fins* que es conserva en alguns indrets de la Serra d'Aitana, Valls de Pego, Horta de Gandia, etc. tampoc no és acceptable. (GV, § 339)

davall: “Benidorm/ *davall* Teulada/ s'adorm” (*Els pobles* (1965 [1982], II: 80, pres de Joaquim Martí Gadea, *Encisam*, 397)

cadascú: “Benimantell,/ *cadascú* per a ell” (a Callosa d'en Sarrià) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 82)

- 9) En el *Calendari de refranys* (1951) hi ha materials que reflecteixen la variació en l'ús de les preposicions i de l'article davant unitat temporal (mesos i estacions de l'any, festivitats); cf. més avall § 5.b).

5. Noves del sud: mots i fraseologia

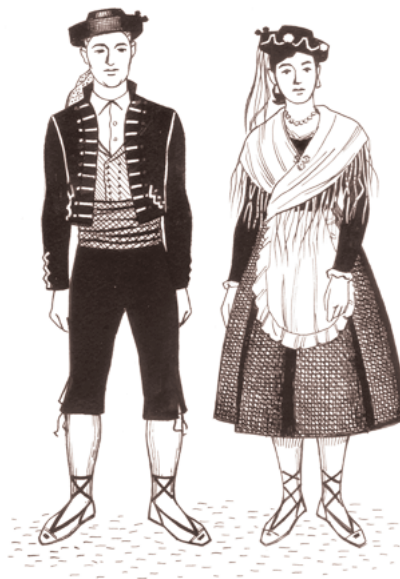
No són menys rics els elements del lèxic i de la fraseologia vinculats amb el valencià meridional que podem percaçar en l'obra lingüística de Manuel Sanchis Guarner. Incloem tot seguit una selecció d'aquesta mena de materials amb la referència de l'obra d'on els hem tret i, en algun, cas amb alguna petita glossa. Com ja hem advertit adés quant a la fonètica i a la gramàtica, es tracta, a vegades, de mots o frases característics (poques voltes exclusius, és clar) d'aquestes contrades; en altres ocasions, són materials bé d'abast més ampli però encastats en textos populars, en refranys, en referències toponímiques, etc. que han estat poats directament pel sud o en fonts meridionals. En general, són paraules o expressions d'interés: mots que envelleixen en l'ús contemporani, atestacions valencianes de mots o de sentits considerats (si més no per alguns) com aliens al valencià, vocables que convindria incorporar al model de referència, variants potser útils en l'esclariment de l'etim del mot, algun mot no enregistrat en els diccionaris de referència [= NE], fraseologia que convé recuperar i difondre, etc. N'hi ha que mereixen un estudi monogràfic, que ací no farem.²³

a) Mots i locucions

23. Donem una definició només orientativa i dels mots menys usuals.

Vestits tradicionals de Cocentaina.

Vestits tradicionals d'Ibi.

a l'enrevés: “Ser com la venturera de Bollulla, que balla de l'endret i *a l'enrevés*” (a Callosa d'en Sarrià) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 84, pres d'Adolf Salvà, II, 120). Variant viva dins i fora del valencià i, potser originària, de *a l'inrevés*.

amanir ‘preparar’: “La Mare de Déu en lo llit,/ *amanix* la jupa al teu marit” (Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 119); “Roseta, ¿què tens *amanit* p'a la Nit de Matines?” (*Cançonet*, 1973²: 9, tret de Joaquim Martí Gadea, *Folklore valencià*, 1914, 27). Com veiem, el verb *amanir* és conegut pel País Valencià, precisament amb aquest sentit de ‘preparar, arreglar’ (“*Amaneix-te* que ja és hora d'anar cap al tren”, “Vaig *amanir* el sopar mentre sentia les notícies”).

arrapar ‘prendre, agafar’: “A l'Aurora de Sella vingueren/ dos o tres d'Orxeta i tres de Finestrat;/ al passar per la plaça de Sella,/ tot lo que vegueren tot hu han *arrapat*” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 88, pres de Joaquim Martí Gadea, *Coses velles*, 81). *Arrapar* no és sols ‘esgarrapar, esquinçar la pell amb les ungles’; pren també el sentit que ací hem reportat.

arreu: “A sant Bertomeu,/ tronades *arreu*” (Alacant), “A sant Mateu,/ verema i batoll *arreu*” (Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 120, 126).

assarb ‘séquia’ (*Aproximació*, 1980:80). Viu al Baix Vinalopó.

bagassa: “—Sella,/ beu-te l'aigua/ i fuig d'ella. (diuen els vianants) —Beu i passa,/ fill de la gran *bagassa*” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 88).

bajoca ‘pebrera, pimentó’: “Per força ha de ser molt bona/ una cosa de tres noms,/ que es diu: *pimentó*, *pebrera*,/ i *bajoca* allà en Alcoi” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 114, pres d'Amades, *Canç.*, 917).²⁴

24. Sobre aquesta denominació i altres d'aquest vegetal, cf. Martines (2000b).

barjol (o, més tost, *barxol* [?]) ‘ventre, panxa’: “Els *barjols* de Benissa,/ cara de coca,/ han regolat Senta Anna/ dins d’una bota” (a Altea) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 82).

basca ‘desfici, nosa, cansament’: “A les Pasqües/ seran les *basques*” (*Calendari de refranys*, 1951: 77, pres de Joaquim Martí Gadea, *Tipos*, II, 279).

batoll ‘soroll, traüll’: “A sant Mateu,/ verema i *batoll* arreu” (Alcoi), “A sant Andreu,/ *batoll* al peu” (*Calendari de refranys*, 1951: 126, i 142 —el darrer exemple és pres del diccionari de Joaquim Martí Gadea, 1891—).

bugada: “La *bugada* de Nadal/ s’eixuga en lo fúmeral” (Castelló, València, Dénia, Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 152).

caldre: “A Nadal,/ capa no en *cal*;/ d’allí en allà,/ fred no en farà Desembre” (Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 154).

capell ‘barret’: “Si Montgó du gran capell,/ mariner, aferra’t amb ell!” (a Mallorca),²⁵ “Montgó clar/ mallorquí, fe’t enllà” (a Mallorca),²⁶ “Segària i Montgó amb capell,/ pica espart i fes cordell” (a Benissa),²⁷ “Quan Ifac/ porta *capell*/ pica espart/ i fes cordell” i “Puigcampana/ porta capell,/ pica espart/ per a fer cordell” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 60, 61, 92, 93). En molts llocs, *capell* només perviu precisament en aquest context.²⁸

captar ‘demanar, pidolar almoïna’: “Tollos,/ a *captar* bollos” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 137, pres d’Amades *Canç*, 1213).

celler: “Mostra de febrer,/ ompli el *celler*” (Altea) (*Calendari de refranys*, 1951: 35).

davallar ‘baixar’: “I jo, en acabar-se la Missa de Matines, me’n *davallaré* a l’abadia” (*Cançoneret*, 1973²: 9, tret de Joaquim Martí Gadea, *Folklore valencià*, 1914, 27). *Baixar* i *davallar* són sinònims que han conviscut des d’antic. Modernament, el primer ha guanyat molt d’espai (potser no tant a les Illes). Per les comarques meridionals, *davallar* encara és pot sentir, sobretot en parlants majors. Ja a mitjan s. XIX, sembla que es percebia com a cosa del sud: cf. “En Alacant, á conte de dir *abaixa*, diuen *deballa*, als pimentons diuen pebreres, al trespòl trechinal [...]” (*El Mòle*, 24-XII-1840, p. 184).

eixugar: “La bugada de Nadal/ s’eixuga en lo fúmeral” (Castelló, València, Dénia, Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 152).

eixama ‘manoll d’espígol que es crema per Nadal’: “A les *aixames* de Matines,/ si no ens tireu anous,/ tireu-nos figues” (nadala, Xixona) (*Cançoneret*, 1973²: 14).

embresquillat [NE] ‘[caràcter] dolent, irat’: “En Benigembla hi havia un ferrer d’un geni *embresquillat*” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 139 i 183).

encanària ‘carxofa’ (*Aproximació*, 1980: 80). Viu a Guardamar.

encarnella ‘carxofa’ (*Aproximació*, 1980: 80). Viu a Elx i a Santa Pola.

escarmondador ‘esporgador d’arbres’ (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 208). Viu a Elx i Crevillent.

25. Segons explica l'autor “Diuen els mariners mallorquins que és presagi de temporal gros, i que no convé separar-se del litoral” (*Els pobles* (1965 [1982], II: 60).

26. Segons explica l'autor “Si no hi ha núvols al Montgó, és fàcil navegar per alta mar” (*Els pobles* (1965 [1982], II: 61).

27. Segons explica l'autor, “L’apliquen a quasi tots els grans tossals valencians” i remet als altres volums de l’obra on reapareix aquesta dita. (*Els pobles* (1965 [1982], II: 61).

28. Cf. “Quan Serrella/ fa *capella*,/ beu-te l’aigua/ i guarda’t d’ella” (a Penàguila) o, a Asp i en castellà, “Cuando el Cid se pone el

gorro/ y San Pascual la montera,/ llueve a los tres días/ aunque el demonio no quiera” (*Els pobles* (1965 [1982], II: 139 i 183).

- espelluc* ‘acció d’espellucar, espigolar’: “Per sant Lluc,/ l’*espelluc*” (Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 132)
- falç*: “En juny,/ la *falç* al puny” (Alcoi, Altea) (*Calendari de refranys*, 1951: 94).
- florar* ‘florir’ [?] [NE]: “Si la Candelera *flora* l’hivern està fora,/ i si no *flora*,/ ni dins ni fora” (Alacant) (*Calendari de refranys*, 1951: 38). Mot no enregistrat (joc amb *florir* i *plorar*, el verb més usual en aquest refrany?).
- fogassa*: “La Mahoma en Biar/ menja rotllets i *fogasses*” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 161).
- fumeral*: “La bugada de Nadal/ s’eixuga en lo *fumeral*” (Castelló, València, Dénia, Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 152)
- haure* ‘haver, agafar, atrapar’: “Benasau,/ tanca en clau;/ el que la penja, l’*hau*,/ i qui la fica, la trau” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 122, pres de Joaquim Martí Gadea, *Encisam*, 397).
- llavaner* ‘llavador, safareig’: “Març, marcer,/ mata sa mare en lo *llavaner*” (Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 56).
- llogater*: “Passat de giner,/ lloga ton *llogater*;/ i si faena vol fer,/ no li planygués el diner” (Albaida, Altea) (*Calendari de refranys*, 1951: 17)
- macar*: “Gelades de giner/ em *maquen* el colomer” (Alcoi) (*Calendari de refranys*, 1951: 14)
- marseguera* ‘varietat de raïm blanc i aspre’: “En lo pla del Molinell/ la *marseguera* és moscatell” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 46, pres d’Alberola, *Refr.*, 97)
- panderada* ‘caguerada’: “Els de Benessivà,/ la *panderà*” (a Benialí) (*Els pobles*, 1965 [1982], II, 54).
- pebrera* cf. *bajoca*
- pimentó* cf. *bajoca*
- plànyer* ‘procurar no gastar, no fer, no donar’ cf. *llogater*.
- postisses* ‘castanyoles’: “l’acordeó i la guitarra/ *postisses* i pandereta” (a Altea) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 87).
- provença* ‘vent del nord-est’ (la Vall d’Albaida, Alcoi, Biar i Elx) (*Vents*, 1952:31).²⁹
- prendre parer* ‘demanar opinió’: “Si vols casar-te en l’Alfàs/ *pren parer* de la Bessona,/ i la Bessona et dirà/ en l’Alfàs el pa que es dóna” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 75, pres de Francesc Martínez i Martínez, *Folk.* III, 185).
- totes bandes* ‘tot arreu’: “Que vinga gent de *totes bandes* menys d’Asp” (a Guardamar) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 179).
- regolar* variant meridional (per equivalència acústica) de *redolar*: “Els barjols de Benissa,/ cara de coca,/ *han regolat* Senta Anna/ dins d’una bota” (a Altea) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 82).³⁰
- renyar* ‘reptar, bonegar, marmolar’: “Quan la Fontanya *renya*,/ mal temps” (a Altea) i “Quan la Fontana *renya*/ prepara llenya” (a Xàbia) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 60). *Renyar* és sinònim més corrent en català oriental; té, però, una gran extensió a la Marina Alta (cf. Beltran 2005:146 i mapa 101).
- rogent*: “Sol en *rogent*,/ vent al ponent” (Altea) (*Vents*, 1952: 63).
- sarvatxo*, variant de *fardatxo* ‘llangardaix’: “En Balones són *sarvatxos*,/ en Gorga, molt redotors [...]” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 121).

29. També se’n diu *plovença*.

30. Cf. Martines (2002:135 i ss., i 155-156).

serrello, variant meridional de *serreig* ‘planta gramínia’: “En Benigembla, *serrello*/ que el trauen de la muntanya” i “Els de Castalla demanaven moltes coses al diputat, el qual, en un mitin, els va dir: ‘¿Queréis que Castalla sea puerto de mar? ¡Pues con *serrillo* lo tenéis!’. I els castalluts es pensaven que havia dit “conseguido” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 40, 147).

sitara (*Aproximació*, 1980:80). Sinònim meridional de *barandat* o *envà*.

talzim ‘tipus de cabàs’ (*Aproximació*, 1980:80). En variants diverses, es diu per l’Alcoià-Comtat i punts de la Marina Baixa.

taülla [sic]: probable errada per *tafulla*, única variant documentada en català i encara ben usual en les comarques més meridionals (*Aproximació*, 1980:81).

teginat ‘sostre, trespol’ (*Aproximació*, 1980: 80). Variants d’aquest arabisme són encara vives en terres meridionals; no debades, a mitjan s. XIX, el redactor d’*El Mòle* (24-XII-1840, p. 184) recordava, en el mateix text que hem citat adés a propòsit de *davallar*, que “En Alacant, á conte de dir abaixa, diuen deballa, als pimentons diuen pebreres, al trespol *trechinal* [...]”.

trencallós ‘esquerp’: “Jo sóc de la Vall de Planes/ d’un geni molt *trencallós*,/ que no puc aguantar puces/ ni que em lladre ningun gos” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 110, pres de Joaquim Martí Gadea, *Encisam*, 121)

vermell: “En el riuet de Montnegre/ jo no sé què passarà,/ que estant la terra *vermella*/ les xiques grogues estan” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 153, pres de Figueras, *Geogr.* 241). *Vermell* ha reculat força dins el valencià davant *roig* i altres sinònims; s’hi manté en una part important de les comarques meridionals.

b) Refranys. Hem triat aquells refranys que Manuel Sanchis Guarner situa en localitats meridionals o en autors d’aqueixa procedència. El primer bloc prové del *Calendari de refranys* (1951) [= *Calendari*] i el segons, d’*Els vents segons la cultura popular* (1952) [= *Vents*].

En giner/ no es trau el morro al carrer (Callosa d’en Sarrià) (*Calendari*, 1951: 12)

Gelades de giner/ em maquen el colomer (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 14)

Sembrat de giner/ no ompli el graner (Altea) (*Calendari*, 1951: 15)

Passat de giner/ lloga ton llogater;/ i si faena vol fer,/ no li planygués el diner (Albaida, Altea) (*Calendari*, 1951: 17)

Poll de giner,/ a pondre al paller (Altea) (*Calendari*, 1951: 18)

Poll de giner,/ ploma a diner (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 18)

En giner i en febrer/ no hi ha cap gos coniller (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 18)

Mostra de febrer,/ ompli el celler (Altea) (*Calendari*, 1951: 35)

En febrer/ entrecava el blat i augmentarà el paller (Callosa d’en Sarrià) (*Calendari*, 1951: 35)

El febrer/ no deixa ovella ni corder (Altea) (*Calendari*, 1951: 36)

Febrer/ mata més que el carnisser (Pego) (*Calendari*, 1951: 36)

Si la Candelera plora,/ l’hivern està fora,/ i si riu,/ ni hivern ni estiu (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 38)

Si la Candelera flora l’hivern està fora,/ i si no flora,/ ni dins ni fora (Alacant) (*Calendari*, 1951: 38)

A Santa Àgueda,/ planta l’alfabega;/ l’agüela que açò dia,/ plantada la tenia (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 44)

Mostra de març,/ para el cabàs (Altea) (*Calendari*, 1951: 54)

Març, marcer,/ mata sa mare en lo llavaner (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 56)

El Diumenge de Rams,/ qui no estrena no té mans (Tortosa, València, Alcoi, Dénia) (*Calendari*, 1951: 60)

Flor en abril,/ oli en el setrill (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 66)

En abril,/ tot pardal fa son niu (Altea) (*Calendari*, 1951: 67)

El cuquello diu:/ “Si entra l’abril i no em sentiu,/ o estic mort o estic captiu” (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 72)

Pasqua marçal,/ fam mortal (Altea) (*Calendari*, 1951: 76)

Pasqua emmarçà,/ mortandat o fam (*Calendari*, 1951: 76, pres del diccionari de Joaquim Martí Gadea, 1891: 1419)

A les Pasqües/ seran les basques (*Calendari*, 1951: 77, pres de Joaquim Martí Gadea, *Tipos*, II, 279)

Ous, ous,/ bona Pasqua,/ bon dijous (Altea) (*Calendari*, 1951: 77)

En Nadal els jocs,/ i per Pasqua els focs (Alacant) (*Calendari*, 1951: 77)

Aigua en maig,/ a omplir el graner vaig (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 81)

Flor de maig,/ me’n vaig, me’n vaig (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 83)

Guarda pa per a maig i llenya per a abril (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 84)

En maig,/ vaig com vaig (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 85)

Si ja entrat maig/ o no ha entrat,/ els Apòstols vindran/ dient la veritat (*Calendari*, 1951: 87, pres del diccionari de Joaquim Martí Gadea, 1891: 1205)

En juny,/ la falç al puny (Alcoi, Altea) (*Calendari*, 1951: 94)

A sant Joan, bacoires,/ a sant Pere, les millores (Dénia) (*Calendari*, 1951: 100)

Bona vista vejам,/ bacoires per sant Joan (Altea) (*Calendari*, 1951: 100)

Entre sant Joan i sant Pere,/ bona merda que t’ofegue (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 101)

A joliol,/ cistella en lo mallol;/ la duràs però no l’ompliràs (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 107)³¹

Agost i verema,/ tots els dies no aplega (Albaida, Alcoi) (*Calendari*, 1951: 114)

En agost el qui té pensa [*sic*, per *pansa* (?)]/ balla la dansa (Pego) (*Calendari*, 1951: 115)

Si la ceba no grilla i l’alficòs grana,/ a sant Hipòlit bona diana (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 118)

La Mare de Déu en lo llit,/ amanix la jupa al teu marit (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 119)

A sant Bertomeu,/ tronades arreu (Alacant) (*Calendari*, 1951: 120)

En setembre,/ qui tinga llavor que semble (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 123)

A sant Mateu,/ verema i batoll arreu (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 126)

A sant Francés,/ pren el reclam i vés;/ i si tords no agarres, no tornes més (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 130)

Per sant Lluç,/ l’espelluc (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 132)

A Tots Sants/ pillà el qui té mans (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 136)

A Tots Sants,/ deixa el palmito i trau els guants (Alacant) (*Calendari*, 1951: 136)

Per sant Andreu,/ pluja o neu (Alcoi, Maestrat) (*Calendari*, 1951: 142)

A sant Andreu,/ batoll al peu (*Calendari*, 1951: 142, pres del diccionari de Joaquim Martí Gadea, 1891)

Desembre nevat,/ bon any de blat (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 145)

Cada cosa en son temps,/ i els naps en Advent (Alcoi, Tortosa) (*Calendari*, 1951: 146)

Bona vista vejам, naps en Advent (*Calendari*, 1951: 145, pres de Francesc Martínez i Martínez, *Folkl. val.*, II, 19)

A Nadal,/ una passa de gall (Alcoi, Sòller) (*Calendari*, 1951: 151)

La bugada de Nadal/ s’eixuga en lo fúmeral (Castelló, València, Dénia, Alcoi) (*Calendari*, 1951: 152)

A Nadal,/ capa no en cal;/ d’allí en allà,/ fred no en farà (Alcoi) (*Calendari*, 1951: 154)

Déu mos guarde de tot mal/ i de ratxa de maestrat (Altea) (*Vents*, 1952: 21)

Maestrat,/ el tio de la (d)estral (Dénia, Altea) (*Vents*, 1952: 21)

El maestrat agrana el cel (Altea) (*Vents*, 1952: 28) (*Vents*, 1952: 33)

31. Tota la llista de refranys és un bon testimoni de la variació en l’ús de les preposicions i de l’article davant unitat temporal (mesos i estacions de l’any, festivitats); cf., p. ex.,

aquest d’Alcoi amb els següents: “*Pel juliol/ sega qui vol*” (Ribagorça, Pallars) (*Calendari* 1951: 106); “*Per juliol/ la falç al coll*” (Ribagorça, Pallars) (*Calendari*, 1951:

106, pres de Gomis, *Meteor.*, 158); “*Al joliol/ la corbella al vol*” (València) (*Calendari*, 1951: 106); “*En juliol/ la forca al coll*” (Urgell) (*Calendari*, 1951: 106).

Nuvolets pel Tossal,/ senyalen el maestral (Benidorm) (*Vents*, 1952: 25)
 Tramuntana en l'Albufera,/ ni peixquera ni cacera (Elx) (*Vents*, 1952: 34)
 Tramuntanella morta,/ llebeig a la porta (Altea, Eivissa) (*Vents*, 1952: 33)
 Llevant per la matina,/ prepara la capotina (Altea) (*Vents*, 1952: 43)
 El llebeig la mou/ i el llevant la plou (Albaida, Altea) (*Vents*, 1952: 43)
 El ponent la mou, / el llevant la plou (Baix Empordà, Tortosa, Maestrat, Castelló, Cullera, Alcoi, Alacant) (*Vents*, 1952: 43)
 Si tens la porta al llevant,/ viuràs cantant (Altea) (*Vents*, 1952: 46)
 Amb vent de terra vés per la voreta, i amb vent de fora, damunt els parats (Altea) (*Vents*, 1952: 50)
 Xaloc,/ ni massa ni poc (Altea) (*Vents*, 1952: 50)
 Xaloc és l'alcavot del maestral (Altea) (*Vents*, 1952: 51)
 Migjorn és l'alcavot del maestral (la Vila Joiosa) (*Vents*, 1952: 54)
 Llebeig,/ aigua veig (Alacant, Menorca) (*Vents*, 1952: 57)
 Si la lluna té ull de perdiu,/ l'endemà vent de garbí (Alacant) (*Vents*, 1952: 57)
 Boira de matí,/ calma, o vent a garbí (Alacant) (*Vents*, 1952: 58)
 Llebeig?/ Mariner, perdut et veig (Altea) (*Vents*, 1952: 58)
 Vent a garbí nuvolat,/ o molt dolç o molta mar (la Vila Joiosa) (*Vents*, 1952: 58)
 Ponent,/ l'aigua fresca/ i el vi calent (València, Dénia) (*Vents*, 1952: 62)
 Sol en rogent,/ vent al ponent (Altea) (*Vents*, 1952: 63)

c) Hi ha encara algun element lèxic remarcable en textos populars procedents de comarques meridionals d'expressió castellana. Cf., p. ex., el catalanisme *esmolar* a Villena ("En Biar/ llevan el pito a *esmolar*") o l'aragonesisme *ababol* 'rosella' en una dita de Guardamar aplicada als de Rojals ("De Rojales, ni los *ababoles*", a Guardamar) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 161 i 238).

d) Dins l'obra de Manuel Sanchis Guarner han estat temes de gran importància els parlars romànics (el mossàrab) anteriors a la conquesta catalana i conservats, ni que fos durant uns segles dins el període islàmic, i la possibilitat que aquells parlars poguessen haver influït sobre el català nouvingut, bé directament bé a través dels manlleus que l'àrab andalusí en pogué haver rebut.³² La mancança de documentació directa que done testimoni fefaent d'aquell romànic ha estat (i continua sent) el parapeu més important en la recerca científica. La toponímia i els romancismes de l'àrab andalusí s'han fet servir per a reconstruir els trets bàsics d'aquelles parles romàniques.

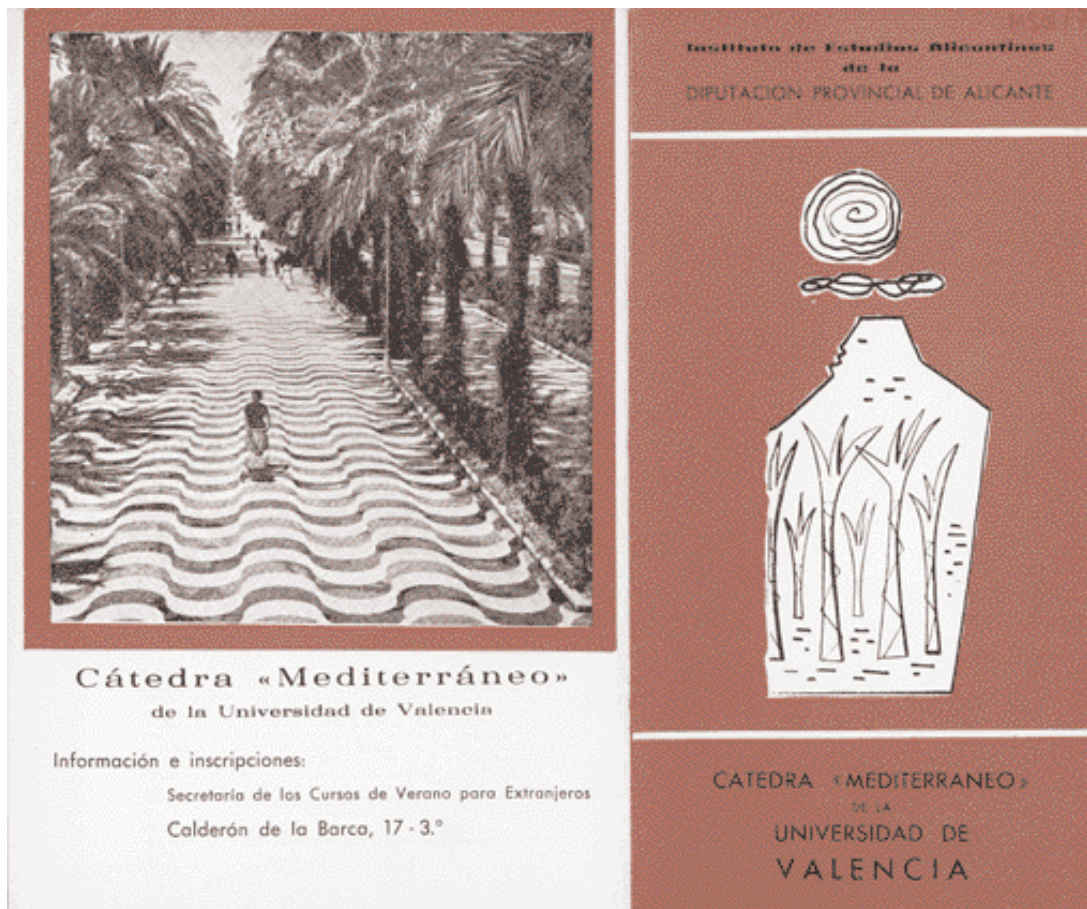
Uns altres possibles testimonis d'aquell romànic als quals se sol recórrer són certs mots probablement romànics que no acaben de presentar una fesomia plenament catalana. Sanchis Guarner en fa una llista que modifica parcialment al llarg de diverses obres. Són els, si més no, suposats mossarabismes dels valencià. Vet-ne ací algun que, sense ser-ne exclusiu, té una vinculació més directa amb les comarques meridionals:

mondar 'escurar, escombrar les séquies' (*LV*, 1933 [1980⁷]: 123) o *mundar* (*Aproximació*, 1980: 97) (Elx).

mortitxol 'albat, angelet, infant mort' (*Aproximació*, 1980: 96). Mot de l'extrem meridional.

32. Cf. la *LV* (1933 [1980⁷]), *GV* (1950), Sanchis (1949, 1959, 1961b) o *Aproximació* (1980). Sobre el mossàrab en l'obra

de Sanchis, cf. Ferrando (1984 [1992]: 79-83).

Fullet informatiu dels cursos d'estiu.

muceguello 'ratapenada' (*Aproximació*, 1980: 97; més variants en Sanchis 1956). Dins les comarques de migjorn, és de l'extrem meridional amb variants diverses; reapareix en altres punts del ponent del País Valencià.

orandella (LV, 1933 [1980⁷]: 120) o *orandilla* 'oroneta' (*Aproximació*, 1980: 97). Amb variants diverses, amb *-nd-*, es troba per la Marina, l'Alacantí, l'Alcoià-Comtat, la Vall d'Albaida (cf. Sanchis 1963).

pleita 'llata d'espart' (*Aproximació*, 1980: 96) (Elx, Crevillent).

sangatxo 'part de la tonyina' (*Aproximació*, 1980: 96) (Marina Alta i Baixa)

No és aquest el lloc per a aturar-nos en una parcel·la del nostre lèxic que exigeix de fa temps un replantejament pregon. Ací ens limitem a insistir en la necessitat de revisar les llistes de mossarabismes de Sanchis Guaner i, és clar, tots els mots que han estat considerats com a tals per altres autors, especialment, Joan Coromines.³³ Així, per exemple, quant als casos anteriors, més vinculats al valencià meridional, convindria recordar, molt breument, que el (semi) cultismes *mundar* 'netejar, escombrar, escurar' i l'adj, *mund* 'net, pur' són vocables molt freqüents en textos catalans des de Ramon Llull ençà i apareix des d'antic en aqueixa mateixa aplicació agrícola; que *mortitxol* té variants paral·leles del tipus

33. Cf. Burns (1987: 251 i ss.), Ferrando (1998), Barceló (1984, 1995, 1996), Colón (1997), Martines (2002).

mortichuelo arreu d'Aragó, Navarra i la Rioja (cf. Martines 2002); que *muceguello* i variants fan continuïtat amb *moceguillo* i variants arreu de la Manxa oriental, com bé il·lustra l'*Atlas lingüístico y Etnográfico de Castilla-La Mancha* (accessible per xarxa), i per l'Andalusia oriental, com mostra l'*ALEA* (II, 425) o el *Tesoro léxico de las hablas andaluzas* (Alvar Ezquerro 2000); que el tipus *orandella* té formes paral·leles també amb *-nd-* pel Pirineu, on han estat considerades com a occitanismes; que *pleita* és vocable del castellà corrent; que *sangatxo* és mot també de punts de l'andalús i del portugués,³⁴ lligat estretament al llenguatge mariner i, en concret, a la pesquera de la tonyina, àmbit en què els mots poden haver fet viatges molt llargs (cf. els italians *sangaccio*, *sanguinaccio* o *sangazzo*).

6. Noves del sud: els dictats comarcals

El tòpic comarcals que arregen *Els pobles* (1965 [1982], II: 220) són, com hem avançat, dipòsits d'informació molt variada sobre la cultura popular. En aqueixos volums hi ha referències al vestit i a l'arquitectura tradicional, al paisatge, a la gastronomia, als oficis... Hi descobrim també dades sobre qüestions més estrictament lingüístiques: sobre pronúncia, lèxic o gramàtica, sobre toponímia major i menor i sobre els gentilicis o sobre variants populars de noms de lloc; cf., p. ex., *penáila* (per Penàguila, p. 107), *sen djuàn, sem vissent* (per Sant Joan, Sant Vicent del Raspeig, 194), *eixaló* (per Xaló, 39), *bolulla* (per Bolulla, 73), *clevillént, cleillént, clivillént, creillént* (per Crevillent, 213) o, els ja citats, *binafllò, minafllò* (per Mirafior, 37) i *l'alzúbia, l'alzúvia* (per l'Atzúbia, 37).

Aquests tòpics tenen un paper important en la cohesió social com a referents d'identitat. N'hi ha que al·ludeixen al llegendari: a explicacions de caràcter mític sobre elements particulars de la realitat. Un bon exemple és el de la ganivetada d'un mític Rotlà o de sant Jaume en les rondalles que proven d'explicar el Portell que singularitza el Puig Campana, una de les muntanyes quasi totèmiques de la Marina, i que, alhora, volen trobar un origen per a la Illa de Benidorm (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 93).

N'hi ha que reflecteixen la consciència lingüística i proven d'explicar la diversitat. Reprodueixen la realitat de frontera i de singularitat dins la pròpia comunitat idiomàtica.

Diu que Nostre Senyor anava senyalant quins pobles havien de parlar castellà i quins valencià. Senyalats tots, quedà Guardamar, i van preguntar-le: —Senyor, i matros, ¿com parlarem? —Aixina com vullgau, va dir-lis, i se'n va anar. Per això en Guardamar parlem una mescla de valencià i de castellà. (A Guardamar) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 235)

Les xiques de Torrevella
al cresol diuen *candil*,
a la finestra, *ventana*
i al joliver, *perejil*.

(A Guardamar) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 238)

N'hi ha algun que al·ludeix a la variació interna de l'idioma:

Per força ha de ser molt bona
una cosa de tres noms,
que es diu: *pimentó, pebrera*,
i *bajoca* allà en Alcoi

(*Els pobles*, 1965 [1982], II: 114, pres d'Amades, *Canç.*, 917)

34. L'hem vist escrit en rètols damunt basquets de sangatxo a les famoses botigues de bacallà de Lisboa.

Tenen un relleu particular aquelles dites que al·ludeixen a la influència mallorquina damunt una part notable de les comarques del migjorn (sobretot la Marina Alta, la Marina Baixa i altres llocs interiors com ara la Vall de Seta). Donen a entendre que aquell esdeveniment ha restat en la memòria col·lectiva i els trets que singularitzen la parla dels llocs afectats han estat identificats amb els de les Illes.

Dels pobles del Marquesat
que parlen més mallorquí,
és Pedreguer, sense dubte,
com saben tots per allí.

(a Benàmer) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 38)³⁵

En la Vall de Seta els mallorquins i els garruts.

(*Els pobles*, 1965 [1982], II: 109, pres de Joaquim Martí i Gadea, *Encisam*, 401)³⁶

N’hi ha que invoquen referències geogràfiques lligades a bocinets d’història col·lectiva, que el mateix Sanchis esclareix; observem que les al·lusions geogràfiques tenen un relleu particular en la fraseologia de les llengües com a evocadores d’informació compartida.³⁷ Vegem-ne algun.

Els blavets de la Marina/ quan van a segar arròs,/ només mengen que tonyina,/ pa, tomaques i alficòs:

“Els llauradors de la rica Ribera de Xúquer es burlen de l’obligada frugalitat dels blavets de la seca i fragosa Marina, que hi emigren temporalment per a la collita de l’arròs. A la mateixa necessitat fa al·lusió la cançó següent” [cf. tot seguit] (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 74, pres de Joaquim Martí Gadea, *Tipos i flautes*, 243); i

Els blavets de la Marina/ quan se’n vénen cap ací,/ duen una fam canina/ que es menjaven un rossí (a Cullera) (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 74).³⁸

A robar, a Crevillent (a Alacant): “Al·ludeix al bandoler Jaume el Barbut que dominà la serra de Crevillent durant una bona part del segle XVIII” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 214); i

A robar a la Garganta (a Crevillent): “Les muntanyes de la Garganta entre Crevillent i Asp, foren els dominis del bandoler Jaume el Barbut” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 221).

Ser d’Albatera, o ser cegall: “Als saladars i aiguamolls del Baix Segura s’ha patit molt de tracoma” (*Els pobles*, 1965 [1982], II: 234, pres d’Alberola, *Refr.*, 256).

D’aquesta mena en trobem de molt antics, com ara els dos següents:

Que ploga o no ploga,
blat en Oriola.
(a Callosa d’en Sarrià)

Per a arròs, en la Ribera;
per a tomaques, Gandia;
per a bon peix, en Altea;
per a cacauet, Alzira

(*Els pobles*, 1965 [1982], II: 77, pres de Joaquim Martí Gadea, *Coses velles*, 33)

35. Sanchis qualifica de “suposat mallorquinisme dialectal de Pedreguer” que considera basat en la “no pronunciació de la -r final” (*Els pobles* (1965 [1982], II: 39); cf. Beltran 2005.

36. Sanchis explica que “la repoblació amb mallorquins després de l’expulsió dels moriscos en el segle XII [sic per XVII], sembla

que atenyé també aquesta vall” (*Els pobles* (1965 [1982], II: 109).

37. Cf. en espanyol “A robar a Sierra Morena” (amb al·lusió al bandolerisme d’aquell indret), “Defensa numantina”, “Lo que no da natura, no Salamanca presta”, “Quedarse entre Pinto y Valdemoro”, etc.

38. Encara hi ha a la Marina Baixa qui se’n recorda, d’aquella migració “barata l’arròs que s’enduïen en tornar cap a casa”. De fet, és viva ací l’expressió “[un camp/ un negoci/ un poble] ser una ribera” per a dir que ‘[el camp/ el negoci/ el poble...] és molt productiu, molt ric’.

Arribar tard, com les palmeres d'Elx, que vingueren el dumenche de Pasqua. (a València)

Del primer, n'hem trobat testimoni directe en una carta del 1392 del Consell de València adreçada als jurats d'Oriola en demanda del blat de què sempre freturaven al cap i casal:

E la segona [raó], que parlant, ab honor vostra, jassia tal raó per ventura se pogués al·legar en altres partides de Montanyes o de Serrans, emperò no ha loch en les vostres partides, qui són totes les de més grans, aygües e rechs, e ja per ço se diu vulgarment e és axí “ploga o no ploga, blat en Oriola” (València, 10-II-1392, ed. de Cabanes Català 1995:169)

Quant al segon, com fa constar també Sanchis, potser s'ha de posar en relació amb l'anomenada que ja tenia a l'edat mitjana el peix d'Altea i de l'Albir, tot i que era vist com a inferior al de Calp (!); cf. “Les peixcadores,/ gran robadores [...],/ peix de fer esc/ venen per fresc [...],/ Altea, Albir,/ cert vos sé dir,/ per Calp lo venén” (Jaume Roig, *Espill*, v. 7457).

La tercera, segons reporta el mateix Sanchis, apareix si més no ja en la *Rondalla de Rondalles* de Lluís Galiana (s. XVIII).

7. Com a conclusió

Començàvem recordant l'objectiu de l'obra d'aquest valencià incansable: recobrar els orígens, reconstruir la identitat i projectar-la cap a l'esdevenidor. Hi havia en la tasca de Manuel Sanchis Guarner una voluntat ferma de descobrir als valencians el seu propi país. Es tractava de “saber la terra”, com en deien els nostres clàssics, tastar-la, experimentar-la: la terra física, el paisatge i els noms que el fan ser sobre l'espai, l'arquitectura, la literatura culta i la popular, els costums i els fets que s'hi han esdevingut. La llengua hi té un paper decisiu com a forjadora d'identitat.

Vivim un moment de canvis molt profunds i accelerats. L'economia, el paisatge i la demografia del país dels valencians experimenta transformacions l'abast de les quals sabrem, probablement, ben prompte. I, si més no, ara no fan albirar un futur esperançador per a una llengua i una cultura en bona mesura abandonades a l'atzar del temps, del mercat i d'interessos i de projectes polítics no gens decidits a fer-hi costat. Ara continua sent vàlid aquell objectiu de Sanchis. Ara continua sent menester la recerca i, sobretot, la difusió de tot aquell patrimoni que dóna llacor i identitat als pobles. És sabut, però cal insistir-hi: l'ensenyament, els mitjans escrits i audiovisuals, la xarxa, el cinema, l'etiquetatge, la literatura, l'empresa, la música... són instruments difusors i creadors de les identitats contemporànies; exportadors i, alhora, reelaboradors de models.

Ens ha correspost entretenir-nos en la presència d'aquest migjorn divers dins l'obra de Sanchis. Hem parat atenció damunt els elements lingüístics, en un sentit molt ampli (des de la fonètica fins a la fraseologia). Que Manuel Sanchis Guarner va arribar a tenir un coneixement molt pregon de la llengua dels valencians no és a les hores d'ara cap novetat; i som de parer que aquests papers, si més no, ho han mostrat una volta més. Hi hem subratllat aquelles anotacions que denoten la seua capacitat d'observació i d'anàlisi de la realitat lingüística. Hem de destacar el recurs als parlars vius i a la llengua dels grans clàssics com a instruments en l'elaboració del model de llengua de referència. Hi ha dades preses dels llavis dels mateixos parlants, materials poats en autors de llenguatge popular, informació derivada de l'anàlisi de la toponímia, de la fraseologia o de les cançons populars... Tot a la vora dels textos del *Tirant* o d'Ausiàs Marc i del coneixement del conjunt de la llengua catalana.

UNIVERSIDAD DE VALENCIA
CÁTEDRA "MEDITERRÁNEO"

BAJO EL PATROCINIO DEL INSTITUTO DE ESTUDIOS
ALICANTINOS DE LA EXCMA. DIPUTACION PROVINCIAL

Cursos de Verano para Extranjeros
en ALICANTE

BOLETIN DE INSCRIPCION

Sr. { Nombre _____
Sra. {
Srta. { Apellidos _____

Nacionalidad _____ Edad _____

Títulos académicos, estudios o profesión _____

Conocimiento de la lengua { Medio
española { Avanzado

Dirección habitual { Calle _____
{ Población _____
{ País _____

SOLICITA:

Ser admitido en el Curso de Verano para Extranjeros en Alicante, que se
celebrará del ____ al ____ de ____ abonando los derechos
de inscripción en la secretaria del curso a su llegada a España.

Bibliografia:

- ALPERA, Lluís (1984 [1992]): “Manuel Sanchis Guarner, investigador de la cultura popular”, dins Antoni FERRANDO (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I, ps. 31-42.
- Aproximació = SANCHIS GUARNER, Manuel (1980): *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, Salvat.
- ALEA = ALVAR, Manuel i altres (1961-1973), *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, 6 volums, Granada Universidad de Granada.
- ALVAR EZQUERRA, Manuel (2000): *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*, Madrid, Arco/Libros, S.L.
- BARCELÓ, Carme (1984): *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Valencia, Universitat de València / Institut Hipano-àrab de Cultura.
- BARCELÓ, Carme (1995): “La llengua dels sarraïns valencians”, dins Jordi Colomina i Castanyer (ed.), *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Alacant, Universitat d'Alacant, ps. 13-27.
- BARCELÓ, Carme (1996): “Mossàrabs valencians i ‘llengua mossàrab’”, dins *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 20, ps. 183-205.
- BELTRÁN, Vicent (2005): *El parlar de La Marina Alta*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- BURNS, Robert I. (1987): *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, Ed. 3i4.
- CABANES CATALÀ, María Luisa (1995): *Correspondencia entre el “Consell” de Valencia y las tierras alicantinas en el siglo XIV*, Alacant, Generalitat Valenciana/ Diputació d'Alacant.
- Cançoneret = SANCHIS GUARNER, Manuel (1973²): *Cançoneret valencià de Nadal*, València, Editorial Gorg.
- CANO IVORRA, Maria Antònia (1995): *El llibre del mostassaf d'Elx. Edició crítica i estudi lingüístic*, Alacant, Diputació d'Alacant/ Ajuntament d'Elx.
- Canyís = Introducció i glossari a Joaquim Amo, *L'oncle Canyís. Estampes del vell Monòver*. Replegades, revisades i completades per Amanci Martínez Ruiz, València, Ed. l'Estel, 1973 [Reproduït i traduït dins *Obra completa. Per una caracterització valenciana*, I, ps. 215-227]
- CASANOVA, Emili (1984 [1992]): “Manuel Sanchis Guarner, dialectòleg”, dins Antoni FERRANDO (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I, ps. 43-69.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1985^a): *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*, Alacant, Diputació d'Alacant.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1985^b): “El parlar de la Marina Alta”, *La Rella*, 4, ps. 37-54.
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (1997): *Estudios de filología catalana i romànica*, València / Barcelona, IIFV / PAM.
- El Mòle*, València, vol. I, 3-XI-1840/ 17-IV-1841.
- Els pobles* = SANCHIS GUARNER, Manuel (1965 [1983]): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. II. Sector meridional*, València, l'Estel. [Seguim la segona edició dins *Obra completa*, 3, València, Ed. Eliseu Climent.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (1989): “La formació històrica del valencià”, dins Antoni FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua catalana. VIII. Àrea 7. Història de la Llengua*, València, ps. 399-428.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (1984 [1992]): “Bibliografia de Manuel Sanchis Guarner”, dins Antoni FERRANDO (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I, ps. 11-30.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (1984 [1992]): “Manuel Sanchis Guarner, historiador de la llengua”, dins Antoni FERRANDO (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I, ps. 71-94.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (ed.) (1984 [1992]): *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I, Departament de Filologia Catalana (Universitat de València)/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, M. J.; Josep MASSOT I MUNTANER (1984 [1992]): “Una obra desconeguda de l'etapa mallorquina de Sanchis Guarner: l'antologia de literatura medieval de Mallorca”, dins Antoni FERRANDO (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I, ps. 95-102.
- GV = SANCHIS GUARNER, Manuel (1950): *Gramàtica valenciana*, València, Editorial Torre. [Seguim l'edició facsímil amb estudi preliminar d'Antoni Ferrando, Barcelona, Editorial Alta Fulla, 1993]
- LV = SANCHIS GUARNER, Manuel (1933 [1980⁷]): *La llengua dels valencians*, València, 3i4.
- MARTINES, Josep (2000^a): *El valencià del segle xx. Estudi lingüístic del “Diccionario valenciano” de Josep Pla i Costa*, Alacant/ Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARTINES, Josep (2000^b): “El canvi lèxic en català (ss. XVI-XX). Una aproximació des de la lexicologia diacrònica cognitiva (I). Les novetats i la llengua catalana”, dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Universitat d'Alacant el dia 16 d'octubre de 1998*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, ps. 35-64.

- MARTINES, Josep (2002): “L’aragonés i el lèxic valencià: una aproximació”, dins *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 32, ps. 157-201.
- MARTINES, Josep (2006): *L’expressió de l’aspecte. “al o en + INFINITIU” (temporal), segles XIII-XVII*, projecte de recerca dotat per un ajut a la investigació de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- MARTORELL, Joanot (1490): *Tirant lo Blanch*, I i II, ed. d’Albert HAUF, València, Generalitat Valenciana, 1990.
- MAS I MIRALLES, Antoni (1994): *La substitució lingüística del català (L’administració eclesiàstica d’Elx en l’edat moderna)*, Alacant, Diputació d’Alacant.
- MONTOYA ABAD, Brauli (1986): *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l’edat moderna*, Alacant, Diputació d’Alacant.
- PONSODA SANMARTÍN, Joan (1996): *El català i l’aragonés en els inicis del Regne de València segons el “Llibre de Cort de Justícia” de Cocentaina*, Alcoi, Ed. Marfil.
- RAFEL I FONTANALS, Joaquim (1976): “Fonologia diacrònica catalana: aspectes metodològics”, dins Josep Massot i Muntaner (ed.), *Problemes de llengua i literatura catalanes. Actes del II Col·loqui Internacional sobre el català (Amsterdam, 1970)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, ps. 47-66.
- RECASENS I VIVES, Daniel (1991): *Fonètica descriptiva del català. Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.
- ROIG, Jaume (s. XV): *Spill*, ed. de Roc CHABÀS, Barcelona, L’Avenç, 1905.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1936): “Extensió y vitalidad del dialecto valenciana *apitxat*”, dins *RFE*, XXIII, ps. 45-62.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1949): *Introducción a la historia lingüística de Valencia*, València, Menéndez Pidal.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1951): “Toponímia aràbiga-valentina”, dins *RVF*, I, ps. 259-279.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1956): “Factores históricos de los dialectos catalanes”, dins *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, VI, ps. 151-186.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1959): “El mozárabe peninsular”, dins *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, I, Madrid, CSIC, ps. 293-342.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1961^a): “Límites y demarcaciones históricas del Reino de Valencia”, separata de *Ferriario*, 25. [Reproduït i traduït dins *Obra completa. Per una caracterització valenciana*, I, ps. 87-123]
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1961^b): *Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la Reconquesta*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1963): “Els noms catalans de l’oronella (*Hirundo rustica*)”, dins *Studia Philologica. Homenaje a Dámaso Alonso*, III, Madrid, Gredos, ps. 381-396.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1966): *Contribució al nomenclàtor geogràfic del País Valencià*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1970): “¿Regne de València, Regió Valenciana o País Valencià?”, dins *Gorg*, 6, febrer-març. [Reproduït dins *Obra completa. Per una caracterització valenciana*, I, ps. 75-85]
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1971): “Una exhortació cívica”, reproduït dins *Obra completa. Per una caracterització valenciana*, I, ps. 19-74.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1973): “La frontera lingüística en las provincias de Alicante y Murcia”, dins *Cuadernos de Geografía de la Universidad de Valencia*, 13, ps. 15-29. [Reproduït en català dins *Obra completa. Per una caracterització valenciana*, I, ps. 183-211]
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1976): *Obra completa. Per una caracterització valenciana*, I, València, Eliseu Climent Editor.
- SEGURA LLOPES, Carles (1996): *Estudi lingüístic del parlar d’Alacant*, Generalitat Valenciana/ Institut d’Estudis “Juan Gil-Albert”.
- SEGURA LLOPES, Carles (2003): *Una cruïlla lingüística. Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*, Alacant, Universitat d’Alacant.
- SIMBOR, Vicent (1984 [1992]): “Manuel Sanchis Guarnier, historiador i crític de la literatura”, dins Antoni FERRANDO (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, I, ps. 121-134.
- VENY I CLAR, Joan (1976): “El valencià meridional”, dins Josep Massot i Muntaner (ed.), *Problemes de llengua i literatura catalanes. Actes del II Col·loqui Internacional sobre el català (Amsterdam, 1970)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, ps. 145-230.